

ANTONI RUBIÓ I LLUCH,
HISTORIADOR I PRIMER PRESIDENT
DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

ALBERT BALCELLS

ANTONI RUBIÓ I LLUCH,
HISTORIADOR I PRIMER PRESIDENT
DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

BARCELONA
2001

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Balcells, Albert

Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans

A la part superior de la portada: Institut d'Estudis Catalans,

Secció Històrico-arqueològica. — Bibliografia

ISBN 84-7283-578-2

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-arqueològica II Títol

1. Rubió i Lluch, Antoni 2. Historiadors — Catalunya — Biografia

929Rubió i Lluch, Antoni

© Albert Balcells

© 2001, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: juny de 2001

Tiratge: 200 exemplars

Text revisat lingüísticament pel Servei de Correcció de l'IEC

Compost per fotocomposició gama, s.l.

Carrer d'Aristides Maillol, 3, 1r. 08028 Barcelona

Imprès a gama, s.l.

Carrer d'Aristides Maillol, 5, 1r. 08028 Barcelona

ISBN: 84-7283-578-2

Dipòsit Legal: B. 16390-2001

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

LA FORMACIÓ D'UN ACADÈMIC

L'edició facsímil dels *Documents per l'història de la cultura catalana medieval* sembla una ocasió adient per a oferir, al mateix temps, una aproximació a la trajectòria de la vida i l'obra d'Antoni Rubió i Lluch, el realitzador d'aquesta recopilació. El fet d'haver estat el primer president de l'Institut d'Estudis Catalans ha incrementat el nostre interès pel personatge.

Encara que es va educar a Barcelona, Rubió i Lluch havia nascut a Valladolid el 26 de juliol de 1856, tres anys abans de la restauració dels Jocs Florals. Era fill de Joaquim Rubió i Ors, que era catedràtic de Literatura de la Universitat d'aquella ciutat des del 1845. Rubió i Ors guanyà aquella plaça en les mateixes oposicions en què Milà i Fontanals aconseguí la Càtedra de Literatura a Barcelona. Rubió i Ors es traslladà a la Universitat de Barcelona el 1858 com a catedràtic d'Història Universal.

Rubió i Ors, *Lo Gaiter del Llobregat*, va ser el primer a donar un cos i un programa a la Renaixença literària, en publicar les seves poesies en català en un llibre amb un pròleg manifest on proposava, el 1841, la restauració dels Jocs Florals.¹ En aquest famós pròleg, deia Rubió i Ors:

Catalunya pot aspirar encara a la independència, no a la política [...], més sí a la lliterària, fins a la qual no s'estén ni es pot estendre la política de l'equilibri. Catalunya fou per espai de dos segles la mestra en lletres dels al-

1. Vegeu Pere BOHIGAS, «Antoni Rubió i Lluch, professor i historiador», a *La Nostra Gent*, Esplugues de Llobregat, Plaza & Janés, 1988, p. 103-104; «Els Rubió i els llibres, una dinastia d'homes de lletres», a *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, p. 408-437.

tres pobles, ¿per què, puix, no pot deixar de fer lo humiliant paper de deixebra o imitadora, creant-se una lliteratura pròpia i apart de la castellana?

El 1890, gairebé cinquanta anys després, Rubió i Ors podia declarar, als Jocs Florals de Barcelona, que el renaixement del català com a idioma literari i de cultura, un projecte i un desig el 1841, havia esdevingut una realitat. Rubió i Ors va ser el representant més clar de la versió conservadora i catòlica de la Renaixença, i polemitzà amb el positivisme evolucionista. Al darrer decenni del segle XIX sintonitzava amb l'opció regionalista catòlica i tradicionalista de Torras i Bages, enfront de la progressista de Valentí Almirall.

Antoni Rubió i Lluch va acabar el batxillerat el 1871 al col·legi que dirigia Guillem Galabotti, que era un centre barceloní prestigiós i eficient. Per complaure la seva mare va cursar la carrera de dret a la vegada que la de filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona, on va ser company i amic de Marcelino Menéndez Pelayo entre 1871 i 1873.² La seva admiració per Menéndez Pelayo l'induí a publicar l'any 1881, al *Diario de Barcelona*, amb motiu de l'ingrés del seu amic a l'Academia Española de la Lengua, un article en tres entregues, on manifestava la seva identificació amb la ideologia de l'autor de la *Historia de los heterodoxos españoles*, alhora que ressaltava que Menéndez Pelayo era un catalanòfil.³

Va ser Rubió i Lluch de l'hellenista Antoni Bergnes de las Casas, editor de la versió catalana del Nou Testament i traductor de Safo i d'Anacreont, al segon dels quals va dedicar Rubió i Lluch la seva tesi doctoral, presentada a Madrid el 1878.⁴ Però també va ser deixeble de Milà i Fontanals i auxiliar seu a la Universitat des del 1881, auxiliar sense sou, segons diu el seu nomenament oficial.⁵

Rubió i Lluch va guanyar una càtedra de Literatura a Oviedo, però la mort prematura de Milà i Fontanals li va permetre traslladar-se el mateix any, immediatament, a Barcelona, i va succeir Milà en la Càtedra de Literatura de la Universitat barcelonina el 1885. Aquell mateix any es casà. El matrimoni tindria sis fills. Quan Rubió i Lluch ingressà com a catedràtic a la Universitat

2. Arran de la mort de Menéndez Pelayo, escrivia Rubió i Lluch el 23 de juliol de 1912 al seu amic mallorquí Joan Lluís Estelrich: «Todo cuanto digo del vacío que me ha dejado la muerte de Marcelino es poco. Después de la muerte de mis padres no he sufrido otro golpe más doloroso.» Estelrich escrivia les cartes a Rubió en castellà, i aquest li responia en la mateixa llengua, amb algun incís en català. Vegeu *Epistolari de Miquel Costa i Llobera i Antoni Rubió i Lluch a Joan Lluís Estelrich*, a cura de Bartomeu Torres Gost, Palma de Mallorca, Moll, 1985, p. 424.

3. «Menéndez Pelayo como catalanista», *Diario de Barcelona* (29 març i 6 i 22 abril 1881).

4. Vegeu Santiago OLIVES, *Bergnes de las Casas, hellenista i editor*, Barcelona, CSIC, 1947.

5. Expedient personal de Rubió i Lluch a l'arxiu de la Universitat de Barcelona. Vegeu també Manuel JORBA, *Milà i Fontanals i la seva època*, Barcelona, Curial, 1984, p. 247.

de Barcelona, era degà de la Facultat de Filosofia i Lletres el seu pare, Rubió i Ors, que moriria el 1899, poc després d'haver-ne estat nomenat rector.⁶

Quatre anys abans del seu accés a la càtedra, quan era un jove doctor en els inicis de la seva trajectòria, guanyà Rubió i Lluch un concurs sobre Calderón de la Barca convocat per l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 1881 amb motiu del segon centenari de la mort del dramaturg castellà. L'estudi de Rubió, *El sentimiento del honor en el teatro de Calderón* (1882), va ser publicat amb un pròleg de Menéndez Pelayo, el seu amic admirat. Rubió considerava que la immoralitat de la defensa de l'honor en la major part dels drames de Calderón, com per exemple a *El médico de su honra*, arribava a ser gairebé repugnant, i únicament en una obra com *El alcalde de Zalamea* aquesta defensa resultava natural i humana.

En aquest text Rubió semblava considerar els clàssics castellans com a propis també dels catalans.⁷ Segons Nicolau d'Olwer, encara la generació de Rubió i Lluch, quan parlava dels «nostres clàssics» i del «nostre teatre», entenia allò mateix que hi entén un castellà, mentre que la generació següent, la de Nicolau, va ser la primera que no va acceptar ni el bilingüisme ni la hegemonia del castellà a Catalunya. I, no obstant això, deia Nicolau, seria injust regatejar a la generació de Rubió i Lluch el catalanisme, perquè va ser la que va saltar del plany romàntic al combat polític i de l'enyorament arqueològic a l'ambició nacional.⁸

A diferència de la generació de Milà i Fontanals, que considerava que en la prosa erudita, filosòfica i científica calia continuar utilitzant únicament el castellà, i limitava la renaixença literària a la poesia, la de Rubió i Lluch no posà límits a l'ús del català escrit i l'emprà en la prosa d'assaig.

6. Quan va morir el seu pare, Rubió i Lluch escrivia a Joan Lluís Estelrich el 5 de maig de 1899: «Le he tenido por compañero en la Universidad veinte y un años de mi vida, he estado a su lado durante cuarenta y dos años. Le he hallado siempre en todas partes, en la Universidad, en la Academia, en las Letras, en el periodismo; nuestros nombres han ido unidos en letras de molde docenas de veces. El me dio la posesión de la cátedra de Milá, me impuso la medalla de académico, me ha dado en mis propias manos el premio en públicos certámenes; ha coronado a mi hijo mayor, que le había dado muchas satisfacciones [...] en fiestas solemnes de colegio; cuando fue proclamado Rector, yo fui uno de los cinco comisionados de las cinco Facultades que fue a buscarle al despacho rectoral para recibir en el Salón de Grados las insignias de su cargo; ¿quieres más dulces coincidencias, mayor cúmulo de dichas? Realmente ni mi padre ni yo debemos quejarnos de la Providencia, que nos ha galardonado en un modo excepcional.»

7. Miquel ALMIRALL, «L'espanyolitat dels fundadors de la Renaixença», *L'Avenç*, núm. 169 (abril 1993).

8. Lluís NICOLAU D'OLWER, «Rubió i Lluch, paraules d'un deixeble», *La Publicitat* (2, 3, 4, 8, 9 i 11 maig 1937). Aquesta conferència, pronunciada a la Institució del Teatre el primer de maig d'aquell any, va passar, molt escurçada, al capítol sobre Rubió i Lluch del llibre de NICOLAU D'OLWER *Caliu: Records de mestres i amics*, publicat a Mèxic el 1958, i darrerament per la Generalitat i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, el 1991.

RELACIONS IBEROAMERICANES I GREGUES D'UN ERUDIT COMPROMÈS AMB LA CATALANITAT

Molt interessat per la literatura sud-americana, Rubió i Lluch va ser corresponsal de diversos periòdics de països americans de parla espanyola i fou nomenat cònsol de l'Equador el 1893 i, tres anys més tard, cònsol de Colòmbia.⁹ Eren càrrecs que comportaven feina i remuneració.¹⁰ Continuarà durant alguns anys conservant el consolat de Colòmbia, després de ser nomenat cònsol general de Grècia a Espanya el març de 1903. Ocuparia aquest darrer càrrec durant més de vint anys.

El 1887, amb el seu estudi, escrit encara en castellà, sobre la dominació catalana a Grècia jutjada pels grecs, Rubió iniciava la línia de treball a la qual dedicaria més atenció al llarg de la seva vida.¹¹ Durant gairebé un segle, un ducat català d'Atenes havia existit després del ducat francès dels De la Roche

9. J. J. A. BERTRAND, *A. Rubió y Lluch: Étude monographique*, Publications de l'Institut Français de Barcelone, 1928, 14 p. Es publicà el 1923 una compilació dels articles de Rubió i Lluch a la premsa americana, i la seva personalitat va merèixer semblances com la d'Antonio GÓMEZ RESTREPO, «Don Antonio Rubió i Lluch», *Santafé y Bogotá*, vol. 4 (juliol 1924). Gómez Restrepo col·laboraria també a la miscel·lània d'homenatge de 1936 amb l'article «Antonio Rubió y Lluch, propagandista de las glorias catalanas». L'Institut Caro y Cuervo, de Bogotá, publicà el 1982 l'*Epistolario de Miguel Antonio Caro y otros colombianos con Joaquín Rubió y Ors y Antonio Rubió y Lluch*.

10. *Epistolari de Miquel Costa i Llobera...*, 1985, p. 379, 403, 472, 476, 518 i 522. De les diverses notes sobre la seva activitat consular, escollim aquesta corresponent al 13 de novembre de 1921: «El Consulado griego [...] es ahora un cargo importantísimo y muy solicitado. Le dedico dos horas diarias de oficina; tengo además dos empleados griegos, que trabajan tres horas, y a pesar de nuestro triple esfuerzo, queda siempre algo rezagado. Hoy, por ejemplo, que es domingo, le he consagrado toda la mañana, con visitas de cárcel, hospital y dos horas de oficina a puerta cerrada, para saldar las cuentas del mes.»

11. Basat en el testimoni del mateix Rubió i Lluch, Bertrand diu que la vocació d'historiador del primer es manifestà el 1879, quan, a la biblioteca de la casa de Víctor Balaguer a Madrid, descobrí una història dels catalans a Orient, escrita en grec modern per Epaminondes Stamatiadis i publicada a Atenes el 1869. Ràpidament traduí aquell llibre, una versió que restà inèdita. Ara bé, cal tenir en compte que el tema dels almogàvers havia estat popularitzat per la Renaixença i ja havia estat objecte del poema amb el qual el seu pare, Rubió i Ors, havia guanyat el 1841 el concurs literari de poesia en català convocat per l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona: *Rondor del Llobregat o sia los catalans en Grecia*, poema imprès, igual que el llibre *Lo Gayté del Llobregat*, a la impremta del seu pare, que era llibreter i impressor. Nicolau d'Olwer posa en relleu la probable influència del poema de Rubió i Ors en el tema històric escollit pel seu fill Rubió i Lluch, i també ho fa Eudald Solà i Farrès: "[...] la lectura d'aquests versos èpics, inspirats en un episodi de la Crònica de Muntaner, deuria pesar sobre Rubió i Lluch des de la seva infantesa i qui sap si no foren ells que, d'una manera inconscient, varen anar preparant el seu ànim portant-lo cap a aquesta direcció». Eudald SOLÀ I FARRÈS, *Antoni Rubió i Lluch, bizantinista i grecista: Discurs llegit el dia 9 de juny de 1988 en l'acte de recepció pública*, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1988.

i abans del ducat florentí, i, a partir de 1879, Rubió i Lluch decidí estudiar-lo.

Es posà en relació amb els hellenistes francesos de la Société de l'Orient Latin, de París, i aquests el connectaren epistolarment amb les personalitats més rellevants de la vida cultural grega, especialment Spirídon P. Lambros. El 1881 publicava Rubió el seu primer article sobre el tema, i el 1886 el Govern grec li concedia la condecoració de Cavaller de l'Ordre del Salvador.

L'any 1883 aconseguia Rubió el seu primer nomenament acadèmic, el de membre corresponent de l'Acadèmia de la Història.

Sis anys després, el 1889, era elegit membre de la barcelonina Acadèmia de Bones Lletres. Rubió i Lluch tenia aleshores trenta-tres anys. El seu discurs d'ingrés tractà del tema del renaixement clàssic en la literatura catalana, treball que va aprofundir més tard en el seu estudi de 1917 sobre Joan I i el primer període de l'humanisme català.

A finals dels anys vuitanta Rubió i Lluch s'havia proposat confeccionar un diccionari d'escriptors en llengua catalana de totes les regions d'aquesta parla. Estava convençut de la unitat lingüística dels Països Catalans.¹² En aquell temps el seu compromís amb la catalanitat era total, encara que no ingressaria mai en un partit catalanista.¹³

Mantenidor dels Jocs Florals de Barcelona el 1884, va ser el 1890 el primer president del Centre Excursionista de Catalunya, quan es constituí aquesta

12. Escrivia al seu amic mallorquí Joan Lluís Estelrich el 7 de març de 1889, en parlar-li d'aquest projecte: «No creo en la fusión y asimilación de los países de raza catalana; pero definiendo la unidad e integridad filológica a *outrance*, y tengo por sandíos o *majaderos*, como les llama Marcelino, a los que creen en el fantástico *lemosín* y en las no menos ridículas lenguas valenciana o mallorquina, que como tales lenguas no existen en ningún mapa filológico. Amo el tipo ideal de nuestro idioma y tan antipático me es el dialecto de Barcelona, como el de Mallorca y Valencia cuando tratan de imponerse y de elevarse a aquella superior categoría.»

13. A Joan Lluís Estelrich li deia per carta del 22 desembre de 1887: «Como buen catalán que ama, como todos, su patria hasta el delirio, le dedico todos mis esfuerzos y sudores, y voy a hacer voto de consagrarme por completo a su historia, a su lengua y a su literatura. Eso no quiere decir que sea separatista como tú supones, pero sí que siento la dignidad de mi país en su más alto punto, y que profeso la opinión arraigadísima en mí de que no existen lenguas parias, ni literaturas desheredadas, y que entre todas las iniquidades del centralismo liberal, lo más bárbaro e inhumano es lo que priva al pensamiento de su legítima expresión, condenando a una raza inteligente a una inferioridad que, valiéndose de sus propios medios que Dios le ha dado, no tuviera en modo alguno.» I el 18 de maig de 1913 deia al seu amic: «Dicen que la lengua catalana está condenada a desaparecer; tal vez tengan razón los que así piensan; a mí no me hace esa reflexión mella alguna. Me guardaré mucho de dar una patada a un moribundo. Cuando ese moribundo es mi madre, como la lengua catalana, entonces tengo y siento el deber filial de alargarle la vida cuanto pueda; de darle una gota de cordial mientras respira. He aquí toda la filosofía de mi catalanismo. Eso no quita que sienta el iberismo, con un sentimiento *tripartito*, verdaderamente amplio y generoso, y en mi cátedra de Lit^a española, soy un *españolón* y me entusiasmo tanto como en mi cátedra de Lit. catalana, hablando en catalán.»

entitat com a resultat de la fusió de les dues entitats excursionistes fundades en els anys setanta. Rubió ja havia estat soci actiu d'una de les dues, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, des de la fundació de l'entitat. Va ser president del Centre Excursionista de Catalunya fins al 1892, i el va succeir el folklorista i notari Francesc Maspons i Labrós. Era l'època del denominat «excursionisme científic», molt relacionat amb el coneixement geogràfic, geològic, botànic, filològic, folklòric i arqueològic del país. Només cal recordar que el Centre Excursionista de Catalunya acollí la Institució Catalana d'Història Natural en els seus primers anys, a partir de 1899.

El 1894 ingressà Rubió i Lluch a l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona, que el 1928 passaria a denominar-se de Sant Jordi. Per a ella va escriure Rubió el seu estudi sobre l'Acropolis d'Atenes en l'època de la dominació catalana.

El primer viatge de Rubió i Lluch a Grècia, el 1895, amb una subvenció de la Diputació de Barcelona, va ser molt desgraciat, ja que, acabat de desembarcar a Atenes, patí un despreniment de retina i hagué de tornar a Barcelona acompanyat de la seva esposa. Va haver de reeducar els ulls, i així recuperà bona part de la visió, però sortí tingué de comptar, a partir d'aquell moment, amb l'ajut en els seus treballs de la seva dona i del seu fill Jordi.

El seu desig de tornar a Grècia era tan fort que el 1896 hi va fer un segon viatge. Allà va establir amistat personal amb Dimítrios Vikelas i J. M. Mourakis, que l'acompanyaren en les seves excursions. De tornada, treballà a Palerm, Nàpols, Roma i Venècia, i descobrí documents catalans a les biblioteques d'aquestes ciutats. El 1907 realitzaria Rubió, acompanyat del seu fill Jordi, un tercer viatge a Itàlia, subvencionat per l'Ajuntament de Barcelona. Va recollir documentació als arxius de diverses ciutats i, a la Biblioteca Vaticana, va conèixer William Miller, autor de *The Latins in the Levant*, amb el qual va fer amistat.

El 1896 Rubió i Lluch ocupà la Càtedra de Literatura Catalana creada a la Universitat de Barcelona per iniciativa de Duran i Bas, que n'era aleshores el rector. Però aquella càtedra no tingué continuïtat, mancada del reconeixement oficial. També elaborà aleshores l'edició crítica de la novel·la *Curial i Güelfa*, que va publicar l'Acadèmia de Bones Lletres el 1901.

Suggerí i presentà el missatge a Jordi I, rei dels hellens, text redactat per Enric Prat de la Riba, que va ser entregat al cònsol grec a Barcelona, el qual era amic de Rubió i Lluch.¹⁴ Va ser un acte de solidaritat de la Unió Catalanista arran del conflicte grecoturc, a causa de la revolta de Creta, el 1897, con-

14. Jordi LLORENS I VILA, *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 327.

tra el domini otomà.¹⁵ Aquest gest desencadenà una repressió governativa contra la premsa catalanista, i foren segrestats els exemplars que quedaven del fullet de Prat de la Riba i de Pere Muntañola *Compendi de doctrina catalanista*, que s'havia publicat el 1894.

No era Rubió i Lluch home de tertúlies ni de penyes, però, en canvi, era persona molt donada al diàleg individual amb els amics veritables i decidida a mantenir correspondència perseverant amb ells, com ho demostren els epistolaris que manifesten la seva relació amb el poeta mallorquí Miquel Costa i Llobera i amb un altre amic illenc, Joan Lluís Estelrich. Aquestes són les dues mostres editades de l'amplíssim arxiu de cartes que s'ha conservat.

EL MESTRATGE D'UN HISTORIADOR

El 1901 pronuncià Rubió i Lluch el discurs inaugural del curs a la Universitat de Barcelona, que tractà dels caràcters que distingeixen l'antiga literatura catalana. Va ser l'any de la primera victòria electoral del catalanisme polític a Barcelona. Es va fer immediatament una versió catalana del discurs de Rubió, i això dóna testimoni del ressò que tingué i també indica que el seu autor esdevenia una figura emblemàtica.

Influït pel pensament catalanista d'Almirall, encara que no el cita, i de Torras i Bages, al qual sí que esmenta, Rubió i Lluch defineix la literatura medieval catalana pel seu caràcter pràctic i popular, trets que explicarien la superioritat de la prosa sobre la poesia i la precocitat en la substitució del llatí per la llengua vulgar en l'assaig filosòfic. Alhora Rubió i Lluch defensava l'originalitat relativa de la literatura catalana medieval contra el prejudici que era una simple imitació de la dels veïns, i demostrava la seva irradiació. Ell havia constatat que era més fàcil trobar a les grans biblioteques europees còdexs medievals catalans que castellans i portuguesos.

Acabava demanant la creació d'una Càtedra de Literatura Catalana a la Universitat, petició que trigaria a fer-se realitat més de trenta anys, quan ell ja estava jubilat i s'havia produït un canvi de règim polític.¹⁶

15. El paràgraf que més indignà les autoritats espanyoles va ser: «Si Catalunya tingués vot en el concert dels pobles, ara més que mai se posaria de la vostra banda, que massa ha tingut de saber, per desgracia nostra, lo que és una dominació estranya, per a no avorrir-la sempre més i a tot arreu a on sia, tant si ve de turcs com de cristians.»

16. Aquest discurs de Rubió i Lluch de 1901 jugava un paper equivalent al dels discursos de Permanyer i Ayats a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona en favor del dret català, i al de Guimerà en favor de la llengua catalana a l'Ateneu Barcelonès cinc anys abans. Però la diferència radica en el fet que, mentre els discursos d'aquells dos personatges indicaven que les corporacions respectives havien estat conquerides pels catalanistes, no era aquest el cas

En el seu programa de literatura espanyola de 1901, Rubió i Lluch parlava de totes les literatures desenvolupades dins d'Espanya, i, per tant, incloïa la catalana. Convé recordar que Menéndez Pelayo i Rubió coincidien en aquest plantejament. Seria a partir de la generació de Lluís Nicolau d'Olwer i de Ramón Menéndez Pidal quan es trencaria amb aquesta idea de literatura «espanyola», i la separació entre la castellana i la catalana es faria didàcticament radical.

El record que Nicolau d'Olwer tenia de les classes de Rubió a la Universitat vers l'any 1904 era el següent:

La càtedra de Literatura espanyola, nombrosa i distreta, sovint tumultuària —havien d'assistir-hi, ultra els estudiants de la Facultat de Lletres, els futurs advocats, que solien prendre-s'ho com a obligació enutjosa— deixava el Catedràtic Rubió i Lluch a una cerimoniosa distància dels alumnes. L'alta tribuna, la toga i la birreta, i la forma d'haver-nos d'expressar ell i nosaltres —tots catalans— en llengua espanyola, mantenia el tradicional allunyament universitari [...] tot i la benevolença amb què Rubió i Lluch acollia sempre els estudiants que se li atansaven demanant-li consells i orientacions o excusant per malaltia alguna campana menys justificada.

I diu Nicolau d'Olwer, quan parla del criteri del seu mestre:

Així Rubió i Lluch oposava en el seu ensenyament al fred estètic el calli d'un humanisme cordial. No podia esperar-se altra cosa d'aquell mestre a qui un detall qualsevol de la seva exposició científica li era excusa d'una fuga lírica i pretext per a recitar-nos amb veu de càlida intimitat versets del Dant i estances de Petrarca o d'Ausiàs March, o de Fra Luís de León o de Manzoni.

Nicolau d'Olwer diu de la primera classe que va sentir de Rubió i Lluch:

Ella va marcar una direcció de la meua vida. Vaig entrar-hi estudiant de Dret, vaig sortir-ne estudiant de Lletres. El meu agraïment no serà mai prou per a aquell Mestre que amb la paraula sàvia i càlida va desvetllar en la meua adolescència una vocació tan profunda com ara mal servida.

No menys categòric havia estat, el 1925, Ferran Soldevila:

de la Universitat de Barcelona, com es veuria per la manca de resultats pràctics del Primer Congrés Universitari Català, el 1903. La dependència del Govern espanyol i la presència de catedràtics forasters amb tarannà de funcionaris del poder central n'expliquen les dificultats. Rosalia GUILLEUMAS va estudiar les idees de Rubió a *La llengua catalana segons Antoni Rubió i Lluch*, Barcino, Barcelona, 1957, 88 p.

Certament, el contrast era impressionant amb els altres professors que havíem conegut i que coneixíem llavors. Teníem per la primera volta la sensació de trobar-nos davant d'un mestre. Una aureòla de saviesa el voltava. Quants dels que avui esmerçem les nostres activitats en estudis d'història i d'erudició, hauríem probablement seguit una ruta diferent si, en començar les nostres disciplines universitàries, no haguéssim trobat al nostre pas el bon professor, que il·luminà la nostra vocació i ens empenyé pels seus camins!¹⁷

També confessava Soldevila que havia canviat la carrera de dret per la de lletres influït per les classes de Rubió i Lluch.¹⁸

Un altre testimoni coincident és el de Pere Bohigas, alumne de Rubió el curs 1917-1918:

La mitjana d'edat dels seus deixebles era de 17 anys, i el seu alumnat el constituïen els estudiants del primer curs de Filosofia i Lletres, en total una dotzena, i els que l'any següent havien d'anar a la Facultat de Dret, que s'acostaven al centenar i componien la gran majoria de la classe. Aquell any Rubió i Lluch donà un nombre reduït de lliçons. La classe era nombrosa i heterogènia, i difícil de manejar per una persona que, com don Antoni, estava gairebé mancat de la vista. Però l'impressionant de les seves lliçons a la Universitat eren les idees generals que escampava i les síntesis que feia, completament noves per als seus alumnes, que fins aquell moment no havien tingut altre nodriment intel·lectual que els llibres de text. Indefectiblement aquestes lliçons començaven cada any amb la semblança de Milà i Fontanals, presentant-lo com exemple d'investigador i de crític rigorós, serè, objectiu i enemic de brillantors buides.

I afegeix Bohigas:

Fou en aquestes lliçons que per sempre més s'imposà al meu esperit com una obligació, la reserva i la prudència en la formulació de judicis crítics que no es poguessin demostrar amb una base documental o un estudi

17. Ferran SOLDEVILA, «Un homenatge a Rubió i Lluch», *Revista de Catalunya*, núm. 13 (juliol 1925).

18. Així ho digué Ferran Soldevila a Jordi Sarsanedas en una entrevista per a la revista *Rai-xa*, 1953, p. 66-68: «Jo havia començat la carrera de dret, i aleshores, en el curs que es deia d'ampliació, hi havia l'assignatura de Literatura Espanyola, de la qual ell era professor. A causa del seu estat de salut, no acostumava a fer gaires classes. Però aquell curs en va fer tota una sèrie, que ens va produir una gran impressió. Assabentat que m'interessava la literatura catalana, em va suggerir que anés a la classe dels Estudis Universitaris Catalans, l'existència dels quals jo ignorava. També a casa seva, va ensinistrar-me en la lectura dels vells textos; de manera que aviat vaig poder treballar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.» Dec aquesta informació a Enric PUJOL, autor del llibre *Ferran Soldevila: Els fonaments de la historiografia catalana contemporània*, Afers, 1995.

analític, i fou també la paraula d'ample període oratori de don Antoni Rubió, enaltint les excel·lències de l'estil científic concís i de la prosa prosaica del seu mestre Milà, que definitivament desvetllà la meua afecció per la investigació i l'aversion envers la retòrica buida. En aquestes lliçons memorables per primera vegada vaig sentir parlar del problema dels orígens de les literatures romàniques i de l'aplicació dels mètodes comparatistes en la història de la Literatura. Rubió i Lluch tenia idees ben clares de les teories de la Romanística que en el seu temps circulaven sobre aquestes qüestions.¹⁹

Dues altres descripcions de Rubió i Lluch tenim de dos antics alumnes seus: Agustí Calvet (*Gaziel*) i Josep Pla. El primer va escriure:

Tenia perduda la vista, i coses molt més importants a fer que enfrontar-se amb aquelles aglomeracions absurdes, de tan nombroses, on sols un dos o un tres per cent dels alumnes s'interessaven seriosament pel que ell podia ensenyar. I això, combinat amb la rutina i l'avarícia del sistema universitari, mantenia don Antoni allunyat de la seva càtedra la major part del curs [...]. Del que perdiem, ens adonàvem només un parell de vegades en tot el curs: era quan Rubió i Lluch, seguint una mena de tradició ja consagrada, venia personalment a explicar-nos alguna lliçó capital: Fray Luis de León, Boscà o Garcilaso. Aquell dia, sense saber com, l'aula s'emplenava de gent estranya, vinguda expressament per escoltar el mestre. Aquest parlava amb un foc i un entusiasme comunicatius. Tot i ser un bon escriptor, era molt millor orador d'aula acadèmica, al revés del seu fraternal condeixeble Menéndez Pelayo. Quan s'acabava la lliçó, mentre el mestre s'eixugava la suor del front, retronjava llargament una gran salva.²⁰

Aquest record coincideix amb altres en el valor de símbol que les joves generacions donaven a la figura i l'obra de Rubió i Lluch, al marge de la manca de voluntat per part d'ell d'omplir el paper que li atribuïen.

Josep Pla, entre els seus records sorneguers i generalment molt crítics dels seus anys d'estudiant, va deixar aquest retrat del personatge:

Del transcurs de la carrera, les dues úniques coses que recordo amb gust són una evocació del Partenó feta quequejant i gairebé plorant per don Antoni Rubió i Lluch en parlar del classicisme literari i una explicació de la política de Bismarck presentada per don Josep Maria Trias de Bes en la càtedra de Dret Internacional Públic. Quan el 1913-1914 vaig passar pel seu curs d'Història de la Literatura, don Antoni Rubió era un senyor petit, ple

19. Pere BOHIGAS, *Aportació a l'estudi...*, 1982, p. 419-420.

20. GAZIEL, *Tos els camins duen a Roma: Memòries*, vol. 1, Barcelona, Edicions 62 i «la Caixa», 1981, coll. «Les Millors Obres de la Literatura Catalana», núm. 68, p. 198.

de cos, grassonet, amb un barret de mitja copa i un abric amb un coll de vellut. Era ja molt vell,²¹ però es veia encara molt tibant i dens, roig de cara, d'un roig congestonat i una mica herpètic, que contrastava amb els pèls del bigoti i els cabells del cap, que tenia blanquíssims. Els cabells, els portava molt ben pentinats, a ratlla, amb un petit tupè a la francesa, molt ben girat, fet amb una pinta de pua ampla i grossa. Solia portar un bastonet. Quan travessava el pati de la Facultat amb la toga planxada i ben tirada, el birret amb el pompó vermell, el caminar una mica incert —era molt miop i darrera els vidres gruixuts, anguniosos, de les seves ulleres els ulls eren pobres, fatigats i rogencs, cosa que l'obligava a mantenir, com els cecs, el cos rígid i la mirada fixa—, feia l'efecte d'un home absolutament seriós, important, decisiu. A la càtedra era pacient i bondadós i escoltava les puerilitats —en el millor dels casos— dels manuals que recitàvem, passant el mocador blanquíssim pels vidres de les seves ulleres. Ens mirava fixament, amb els seus ulls sanguinolents, i jo suposo que ens veia com una ombra incerta.²²

Rubió i Lluch, com a mínim en el segon decenni del segle xx, tendí a descarregar les seves classes de literatura espanyola en l'erudit Cosme Parpal i Marquès, fins al punt que el segon signà també els apunts de l'assignatura que es publicaren el 1919. Parpal ingressà el 1913 a l'Acadèmia de Bones Lletres i, malgrat ser un historiador, va ser catedràtic de Psicologia Superior a la Universitat el 1914, després de derrotar un opositor ja tan famós en aquell moment com Eugeni d'Ors.

Rubió i Lluch combinà les influències romàntiques i les positivistes i se'l considera el pare de la moderna escola històrica catalana a través dels seus deixebles —Ferran Valls i Taberner, Lluís Nicolau d'Olwer, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Ferran Soldevila, Jordi Rubió i Balaguer, Ramon d'Alòs-Moner, Francesc Martorell, Josep Maria de Casacuberta, etc.—, que es formaren sota la seva influència tant a la Universitat com, sobretot, als Estudis Universitaris Catalans, fora de la universitat oficial, que no havia volgut adoptar el 1904 les disciplines referides a la cultura i a la realitat catalanes, tal com havia demanat el Primer Congrés Universitari Català.

Es tractava de la generació d'historiadors que Vicens Vives denominà *de 1917*, i Josep Pla, *la generació de l'Institut*. Tant Joan Reglà com Antoni Simon han ressaltat aquest mestratge de Rubió i Lluch, creador d'una escola.²³

21. Sorpren avui dia aquesta frase, perquè Rubió i Lluch únicament tenia cinquanta-vuit anys, però respon a la percepció d'un jove, com era aleshores Pla.

22. Josep PLA, *El quadern gris: Obra completa*, vol. 1, Barcelona, Destino, 1983, p. 454-455.

23. Joan REGLÀ, «Formació de la moderna escola d'investigació històrica», a *Un segle de vida catalana*, vol. 2, Barcelona, Alcides, 1961. Antoni SIMON, «Per una història de la historiografia catalana: Una aproximació bibliogràfica», a *La historiografia catalana: Balanç i perspectives*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1990.

Ell va ser un dels pocs que es van salvar del menyspreu —sovint injust— que els noucentistes manifestaven envers tot el que pertanyia al segle XIX.

A la Universitat Rubió només podia tractar de passada la literatura catalana, en un breu nombre de lliçons que constaven en el seu programa. Als Estudis Universitaris Catalans, va poder dedicar a la literatura catalana tota l'atenció que mereixia davant un nombre reduït d'alumnes, que hi anaven voluntàriament i no per obligació. Els Estudis Universitaris Catalans trobaren aixopluc a l'Ateneu Barcelonès abans d'anar al palau de l'antiga Generalitat de Catalunya, quan Prat de la Riba va esdevenir president de la Diputació. Sempre guardarien estreta relació amb l'Institut d'Estudis Catalans, creat tres anys més tard que els EUC.

Després d'un cicle previ de conferències a l'Ateneu Barcelonès, que desvetllaren gran expectació, Rubió i Lluch va ser, des del 1904, el primer professor de literatura catalana dels EUC, amb especial dedicació a la literatura medieval. Va treballar sovint associat amb Massó i Torrents, que ocupava de vegades la seva càtedra als EUC.

Ferran Soldevila recordava que:

Ben situat per la seva càtedra universitària, Rubió procurava acarrear cap a la càtedra dels Estudis aquells deixebles que ell veia despuntar, i així va formar l'escola d'historiadors que, encapçalada pel seu fill Jordi Rubió i Balaguer, compta entre els seus noms els de Ferran Valls i Taberner, Ramon d'Alòs-Moner, Lluís Nicolau d'Olwer, Francesc Martorell i Trbal, Josep Maria de Casacuberta, Ferran Soldevila i molts altres, és a dir, l'anomenada Escola històrica catalana o Escola de Rubió i Lluch.²⁴

I el 1925 deia el mateix autor:

És en aquesta càtedra on, per primera volta, molts estudiants catalans es posaven en contacte amb les obres cabdals de la nostra literatura. Havien passat per l'escola primària i per l'Institut de segona ensenyança, sense saber-ne gairebé ni l'existència. Era també a través d'aquesta càtedra que alguns estudiants arribaven al nostre Arxiu de la Corona, i allí de deixebles es convertien en col·laboradors de Rubió, i després en treballadors independents dins l'Escola per ell formada.²⁵

Nicolau d'Olwer considera que per primera vegada Rubió i Lluch organitzà a Catalunya:

24. Ferran SOLDEVILA, *El llibre de l'any 1962*, p. 60.

25. Ferran SOLDEVILA, «Un homenatge a Rubió i Lluch», *Revista de Catalunya*, núm. 13 (juliol 1925), p. 87.

[...] un seminari, on els deixebles, esperonats pel mestre, treballen damunt de les fonts originals, s'encaren amb la bibliografia, consulten revistes i són tinguts al corrent de les últimes recerques. [...] Amb Rubió i Lluch a la seva càtedra dels Estudis Universitaris vam aprendre'n, ultra literatura catalana, la disciplina del treball i la probitat científica. Vam aprendre també —sanitosa lliçó!— a no recloure'ns dins un migrat especialisme, i sobre tot a no valorar la literatura amb criteri purament estètic. Ella és només un aspecte de la cultura, i aquesta és funció de l'època i de l'esperit del poble, és un fet històric. [...] L'escola de Rubió i Lluch ha sobreït els límits de l'estudi de la literatura, i els mètodes i l'esperit apresos en aquella càtedra alguns els han aplicat amb èxit a l'art, al dret i a la història.

Joan Fuster ha remarcat que Rubió i Lluch va saber «plantejar l'estudi de la "literatura" com un "fet històric", és a dir, imposat en una cruïlla de vinculacions socials, o, si més no, culturals, l'aclariment de les quals contribuïa a donar-li una explicació més profunda.»²⁶

Rubió i Lluch actuà com a pont entre la tradició romàntica de la Renaixença i el noucentisme dels seus deixebles. Com diu Joan Fuster, «Rubió i Lluch representa alhora la culminació i la superació de la historiografia de la Renaixença». Rubió renuncià a les grans síntesis prematures i de pretensió filosòfica, per concentrar-se en el treball d'arxiu i en la monografia, en un temps en què la recerca de base i el treball d'arxiu no figuraven entre les activitats pròpies de la major part dels catedràtics universitaris.

No va malgastar el temps, com el seu pare, polemitzant amb el positivisme evolucionista, sinó que l'assumí discretament, alhora que el seu criteri sobre la sinceritat literària el portava a la conclusió que «la literatura ens fa conèixer la nostra ànima nacional». Aquest caràcter nacional no el veia com a monolític, sinó que evolucionava i variava. Rubió i Lluch deixava de banda el medievalisme del segle XIX, en ressaltar la historicitat del fet literari i la irreversibilitat de la història. El caràcter nacional de la literatura, concebuda com a producció social, exigeix, segons Rubió i Lluch, l'estudi de la literatura comparada, que descobreix el que és específic d'un esperit nacional.²⁷

Segons Nicolau d'Olwer, «el mestratge de Rubió i Lluch ha fet brollar gairebé del no-res una disciplina nova: la Història de la Literatura Catalana». El valor d'aquesta afirmació radica en el fet que Nicolau d'Olwer va ser l'autor del primer breuari d'història de la literatura catalana en una versió inicial apareguda a la revista *Estudio* entre 1914 i 1915, en una segona que va ser editada el 1917 per *La Revista*, la publicació de Folguera i López-Picó, i en

26. Joan FUSTER, *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, Curial, 1985, p. 135.

27. Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Rubió i Lluch», a *Ictineu: Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans (segles XVIII-XX)*, Barcelona, Edicions 62, 1979.

una tercera que va publicar el 1927 Barcino, l'editorial de Josep Maria de Casacuberta.²⁸

En una carta de 1918, Rubió i Lluch considerava que havia de dedicar tots els seus esforços a escriure la història dels catalans a Grècia i renunciar a escriure la de la literatura catalana. Confiava aquesta tasca als seus deixebles, «que han salido superiores al maestro».²⁹

Joaquim Molas diu que Rubió i Lluch va presentar la primera periodització independent i sistemàtica de les lletres catalanes, o com a mínim de les antigues, i anà més enllà de l'esbós parcial de Milà.³⁰ Segons escrivia Rubió en el seu programa, exposat el 1907 a la revista *Estudis Universitaris Catalans*, «la literatura catalana nos fa conèixer la nostra ànima nacional; la història literària de Catalunya, la nostra vida social, el paper que representàrem en la cultura europea».

La seva estructuració continuava tenint, però, la mateixa limitació que la de Milà i Fontanals: mantenir com a pauta suprema el gènere líric. El 1907 dividia tota la literatura catalana en tres grans períodes: «nacional, decadència y renaixença, o sia integració del nostre cabal literari, desintegració y reintegració moderna». El primer s'estenia des de l'aparició literària de la llengua catalana fins a la darrerria del segle XVI. El segon, des d'aquesta data fins a «la tercera dècada del segle XIX [que] és de reintegració completa, començant ab la poesia y seguint ab la prosa, al revés de lo que succeheix en el període nacional en què primer es nacionalitza la prosa i després la poesia». Rubió i Lluch continuava tenint prejudicis envers la literatura del segle XVII —com Milà— i només insinuava l'estudi del període de la Renaixença vuitcentista.

Va ser sobre l'estructura dibuixada per Rubió i Lluch que van treballar els posteriors autors d'històries generals de la literatura catalana, amb les modificacions, ampliacions i revisions que hi aportaren.

En una síntesi sobre l'evolució de la historiografia general catalana des del segle XII fins als temps recents, deia Rubió i Lluch el 1913 a l'Acadèmia de Bones Lletres:

28. Entre les dues edicions del manual de Nicolau d'Olwer, Manuel de MONTOLIU, que portava dins les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut l'edició del *Diccionari Aguiló*, va publicar el 1922 un extens *Manual d'història crítica de la literatura catalana: Part I: 1823-1900*, llibre editat per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. Fins aquell moment no existia una síntesi de la Renaixença ni de les lletres catalanes fins al 1900. No s'ha d'oblidar aquest llibre en la seqüència de l'elaboració de la història de la literatura catalana. Montoliu va ser professor auxiliar des del 1921 de la càtedra de Rubió i Lluch. Cambó encarregà a Montoliu una història de la literatura catalana. Montoliu va ser professor agregat de literatura castellana de la Universitat Autònoma fins al 1936, quan s'exilià.

29. Carta a Joan Lluís Estelrich del 12 setembre de 1918.

30. Joaquim MOLAS, «Sobre la periodització en les històries generals de la literatura catalana», a *Symposium in honorem prof. M. de Riquer*, Universitat de Barcelona - Quaderns Crema, 1984, p. 261.

Para la historia moderna la vida no es un drama, como en la antigua escuela clásica; ni una lección, como se supone en la historia filosófica o trascendental; ni un cuadro novelesco, como en la historia pintoresca; es todo eso, y además es una ciencia severa que sólo aspira a contar con la mayor exactitud cómo los hechos han acaecido, y a indagar sus verdaderas causas.

I després d'aquesta tesi positivista, afegia:

Nuestra historiografía no se ha movido, en general, hasta ahora, del campo de la erudición y de la investigación, más paciente que científica, más confusa que bien ordenada, y en general ha producido obras sin estilo. [...] Si en la obra histórica se ha de sacrificar algún elemento, séalo, en todo caso, el estético con preferencia al científico.

Però no renunciava, en darrer terme, a la gran síntesi amb qualitat literària:

Todos anhelamos ver asomar en el horizonte de nuestra cultura el historiador ideal, a la vez historiador y artista, que se aproveche de los esfuerzos acumulados por nuestros investigadores modernos, y que se levante sobre sus hombros para coger el lauro de gloria y de la gratitud de todo un pueblo. [...] Pero antes es necesario que nuestros investigadores hayan arrancado al archivo de nuestra nacionalidad todas sus voces mudas y hecho resurgir del polvo de sus registros la imagen luminosa de la patria.

Aquesta renúncia a la síntesi prematura ajornava, però, *sine die* el moment de donar grandesa literària a l'obra historiogràfica:

El día que tengamos un historiador en lengua catalana que escriba como un Thierry, o un Michelet, un Macaulay, un Herculano o un Gregorovius, aquel día quedará consignada nuestra literatura con el monumento más grande que pueda ostentar un pueblo después de una epopeya: la historia nacional.³¹

31. Discurs de resposta al de recepció de Cosme Parpal i Marquès a l'Acadèmia de Bones Lletres l'any 1913. Desconeixem si Rubió i Lluch arribà a considerar que la *Història de Catalunya* de Ferran SOLDEVILA, publicada entre 1934 i 1935, era aquella síntesi de plenitud que calia esperar algun dia, segons preveia en aquell discurs de 1913. Cal tenir en compte que entre 1934 i 1935 estava Rubió gairebé cec i havia de dedicar totes les seves hores a acabar els treballs pendents amb l'ajut imprescindible d'altres persones. La consciència de l'ideal marcat pel seu mestre sembla ser present en aquestes declaracions de Ferran SOLDEVILA a la revista *Tele/estel* del 19 d'abril de 1968, p. 3: «Com és cosa sabuda, jo vaig ésser deixeble del doctor Rubió i Lluch. El seu mestratge va ésser per a mi decisiu. No sé quin camí hauria seguit si no l'hagués trobat. De la seva influència, a part de la decisió historiogràfica, definitiva, crec que la més transcendental fou, pel seu exemple i el de les seves monografies, la voluntat d'aplicar els dots literaris que pogués posseir al conreu de la Història.» Vegeu també la tesi doctoral inèdita d'Enric PUJOL, *Ferran Soldevila en la historiografia catalana del seu temps*, on hi ha un capítol dedicat a Rubió i Lluch.

Les recerques de Rubió i Lluch com a historiador no culminaren en una gran síntesi, però estructurà i valorà tota la producció literària catalana en un esforç didàctic continuat, i deixà recopilacions erudites de materials, que conserven encara avui gran importància. La primera va ser *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, que publicà l'Institut d'Estudis Catalans en dos volums entre 1908 i 1921.³²

Com diu el mateix Rubió i Lluch al pròleg, els seus col·laboradors foren el seu fill Jordi Rubió i Balaguer, Ramon d'Alòs-Moner i Francesc Martorell i Trbal. Del primer ja en parlarem més tard. Alòs-Moner va ser membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC des del 1918 i secretari general de la institució des del 1920 fins a la mort sobtada, el 1939. Francesc Martorell va esdevenir membre de la mateixa secció de l'IEC el 1916 i fou, fins a la seva mort, el 1935, secretari de la Històrico-Arqueològica des de l'any 1920.

Ferran Soldevila va fer els índexs de la compilació documental que aquí s'ofereix i, segons diu el mateix Rubió, els elaborà amb «escrupolosa cura». Soldevila també seria nomenat, després de la guerra, membre de l'IEC. A la introducció del segon volum, deia Rubió i Lluch: «Ja vaig indicar, en el pròleg del primer volum, que aquest llibre, nascut en la meua aula de literatura catalana, era una obra col·lectiva més que personal, de compenetració entre el mestre i els deixebles, modesta i abnegada.»

La riquesa excepcional d'aquest diplomatarí ja va ser ressaltada, quan n'aparegué el primer volum, per l'historiador alemany Heinrich Finke i per l'italià Pius Rajna en el treball que aquest segon dedicà a les relacions dels reis d'Aragó amb la literatura, la ciència i l'art durant els segles XIII i XIV.

Els dos mil cent documents ressenyats procedeixen dels dos arxius reials: el de la Corona d'Aragó i el del Mestre Racional, instal·lat aleshores al Palau de la Generalitat. Cap altre arxiu d'un altre poble no podria proporcionar un recull semblant a l'aplegat per Rubió i Lluch, segons va dir Finke.

Sobre els *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval* diu Nicolau d'Olwer:

32. Joaquim Molas considera aquesta obra com una de les dues més representatives d'una de les dues línies que, partint de Milà i Fontanals, es caracteritza, segons ell, per identificar la cultura amb la literatura i treballar, sobretot, amb documentació d'arxiu. L'altra obra que Molas considera més representativa d'aquest corrent és *Documentos para la historia de la imprenta y la librería en Barcelona (1474-1553)*, recollits per J. M. Madurell i estudiats per Rubió i Balaguer. Molas esmenta Alòs-Moner i Miquel Batllori com altres representants de la mateixa línia, al costat dels dos Rubió. L'altra línia de l'escola històrica catalana seria la que treballa especialment amb textos literaris, i més en concret amb textos poètics, i estaria representada per Nicolau d'Olwer, Martí de Riquer, Ramon Aramon i d'altres, segons diu Joaquim MOLAS a «Els estudis de literatura: L'escola històrica», a *L'aportació de la Universitat Catalana a la Ciència i la Cultura*, Barcelona, L'Avenç, 1981, p. 155-159.

Documents que il·lustren la biografia d'homes de ciència, literats i artistes; que precisen la data d'una traducció, d'un monument o d'un retaulle; que recerquen, paguen, esmenten llibres clàssics i novetats del dia, miniatures, joiells i enquadernacions, draps d'Arres i tapisseria de Flandes, astrolabis i mapamundis; falcons, grífol i llebrers francesos, ministrers alemanys, joglaresses mores, esclaus tàrtars, metges jueus; per on desfilen ambaixades a l'emperador de Constantinoble, al soldà de Babilònia i al Preste Joan de les Índies, amb presents de joies o relíquies i de banyes d'unicorn... En el diplomatarí de Rubió i Lluch glateix i remoreja tota la vida catalana d'aquells segles, impregnada amb sentors d'espècies orientals dels mercats i de les llotges, el baf de sang i salobre de les naus pirates, el perfum de les flors, taronges i llimoners dels horts i dels vergers. Obriu-lo a l'atzar, aquell diplomatarí, i hi trobareu els títols més gloriosos de la nostra cultura, enveja de pobles que després han tingut més sort. Dos només vull recordar-vos, caríssims al mestre, que amb trèmula emoció va captar-los dels vells escorcolls: aquell del 19 de febrer de 1315 on Jaume II es basquejava per adquirir un Titus Livi que Joan Borgony havia vist a Nàpols, i aquell altre de l'11 de setembre de 1380 on Pere III se sent orgullós de tenir sota el seu domini «la pus rica joia que al món sia», l'Acròpolis d'Atenes.

Aquest llarg paràgraf pot semblar el tribut d'un deixeble envers l'obra d'un mestre la mort del qual podia, en aquell moment, no ser gaire llunyana, però el 1988, molts anys després, no era menor l'entusiasme de Pere Bohigas, ja que aquest ressaltava que es tractava d'una obra única a Europa, perquè tal vegada només era possible de reunir un diplomatarí semblant a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

La compilació aplegada per Rubió i Lluch i els seus col·laboradors —diu Bohigas— conté dades de notable valor sobre les grans figures literàries catalanes del segle XIV, la vida sumptuària de la cort, manifestacions de la vida privada que indiquen formes de sensibilitat i d'ideologia, notícies de primer ordre sobre art, ciència, ensenyament, exercici de les professions liberals, inventaris de biblioteques i d'objectes diversos, tot ben reflectit en la gran compilació de documents publicats per Rubió i Lluch.³³

No es tracta —diu Bohigas— d'una simple recopilació: «El pròleg al segon volum, en el qual fa la síntesi del contingut de l'obra, continua essent avui, després de tants anys, un sumari insubstituïble de la cultura catalana al segle XIV.»³⁴

33. És interessant la ressenya que dels *Documents* va publicar Jordi Rubió i Balaguer al volum sisè del *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, corresponent a 1920-1922, car destaca les notícies sobre llibreters, copistes, il·luminadors i preus dels llibres.

34. Pere BOHIGAS, *Aportació a l'estudi...*, 1982, p. 424.

Remarcava Rubió i Lluch en el pròleg esmentat que els reis del Casal de Barcelona eren llecs coronats, desitjosos de saber i amb predilecció per la literatura en llengua popular. Recordava que, després de protegir trobadors, n'esdevingueren ells mateixos, així com historiadors, oradors, músics, alhora que mecenes de les arts i les ciències. La correspondència reial, segons indica Rubió i Lluch, reflecteix la vida pública, i també la privada, dels monarques i de la seva família, i no es limita a la monòtona quadrícula burocràtica d'altres cancelleries medievals.

Als documents apareixen uns dos-cents títols en les més diverses llengües altres que la catalana i uns vuitanta llibres en català, si bé la major part són traduccions.

Com que els documents estan ordenats cronològicament, Rubió i Lluch, en el pròleg del segon volum, passa revista als quatre grans blocs en què es poden classificar: els d'interès literari, els referents a la història dels centres universitaris, els relacionats amb la història de la ciència o pseudociència (alquímia i astrologia) i els d'interès per a la història de l'art. A causa de la seva especialitat, Rubió s'atura especialment en el primer d'aquests apartats, i fa un balanç global, realista i gens cofoi dels títols en llengua catalana que hi apareixen, alhora que ressalta, amb exemples, que el diplomata descobreix títols i autors fins aleshores desconeguts.

Aquesta recopilació és una pedrera on els historiadors van a cercar materials per als seus estudis. Esgotada la primera edició fa molt temps, la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans considera que, amb la reedició facsímil del gran recull documental de Rubió i Lluch, presta un servei als estudiosos del país, així com a tots els historiadors de la cultura, especialment als medievalistes d'arreu. El segon volum anirà precedit d'una introducció a càrrec d'Albert Hauf.

De l'altra gran recopilació de textos, el *Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409)*, en parlarem al final, perquè va ser la publicació pòstuma de Rubió i Lluch.

El 1908, acompanyat de Ramon d'Alòs-Moner, realitzà Rubió i Lluch, per encàrrec de l'Institut, el seu tercer viatge a Itàlia i quart a Grècia. Prengheren contacte amb les societats històriques italianes, amb les quals l'Institut d'Estudis Catalans començava a relacionar-se amb el desig d'aprendre de la seva experiència.³⁵ A més de recollir una part dels documents que publicaria en el seu *Diplomatari de l'Orient Català*, va treure d'aquest viatge els materials per al seu estudi sobre els castells catalans a la Grècia continental.

35. Ramon d'ALÒS-MONER, *Impressions d'un viatge a la Grècia: Conferències donades al Centre Excursionista de Catalunya els dies 8 i 15 d'abril de 1910*, Barcelona, 1911; «Antoni Rubió i Lluch i l'excursionisme: Notes per a la seva biografia», a *El Centre Excursionista de Catalunya al seu primer president, Antoni Rubió i Lluch*, Barcelona, 1937.

Rubió i Lluch dominava el grec modern. Va traduir el 1893 directament al castellà tres novel·les gregues modernes i, com ja ha estat dit, va ser cònsol de Grècia a Barcelona.³⁶ El seu prestigi entre els bizantinistes i els estudiosos de l'Orient llatí va ser valuós per a les relacions exteriors de l'IEC. Aviat arreu d'Europa va ser conegut com el màxim especialista del tema dels almogàvers a Grècia.³⁷ A partir de 1926 Nicolau d'Olwer prendria el relleu de Rubió i Lluch en els congressos d'estudis bizantins.

L'interès de Rubió i Lluch per la literatura grega moderna el portà a prendre posició en un debat que tenia molts paral·lelismes amb el procés coetani de la depuració del català literari. Rubió rebia informació de Grècia tant dels professors universitaris com dels escriptors aplegats a l'entorn de la revista *Hestia*, que vol dir *llar* en grec. Mentre els universitaris i acadèmics hel·lènics volien apropar la prosa moderna al grec clàssic, els literats de la generació de 1880 consideraven que l'únic camí viable era donar categoria literària a la llengua popular. Rubió, que tenia amics a les dues bandes, es va decantar per la primera posició, però el temps va demostrar que l'opció correcta i operativa era la segona.³⁸

Si Puig i Cadafalch i els altres arqueòlegs que treballaven a les excavacions d'Empúries contribuïren que els noucentistes posessin en circulació el mite de la Catalunya grega per a reforçar les seves propostes classicistes, Rubió i Lluch donà rigor històric a l'episodi de la Grècia catalana, la vella epopeia almogàver exaltada ja per la Renaixença. La Catalunya grega i la Grècia catalana van ser dos dels tres temes de l'imaginari col·lectiu als quals donà elements científics el treball dels homes de l'Institut. El tercer va ser la Catalunya romànica, explorada en la seva arquitectura per Josep Puig i Cadafalch i en la seva pintura mural per Josep Pijoan.

Els tres tòpics van integrar-se a la memòria col·lectiva popular catalana de l'època, i han arribat als nostres dies, encara que avui, ja més relativitzats, han perdut bona part de l'aura que els adornava. A Rubió i Lluch l'omplia de satisfacció l'elogi de l'Acròpolis fet per Pere el Cerimoniós, perquè considera-

36. A l'arxiu de Rubió i Lluch es pot veure la relació que mantenia amb Spirídon Lambros, Nikólaos Politis, Cleon Rangabe, E. Stamatiadis, Dimítrios Vikelas, J. Mourakis i altres intel·lectuals. De fet l'interès de Rubió per Grècia ultrapassava allò merament intel·lectual. Ja l'any 1888 havia adreçat una «Salutació catalana al Rei Jordi I amb motiu del seu 25^è aniversari», que va ser publicada a la influent revista *Hestia*, d'Atenes, òrgan dels intel·lectuals reformistes grecs. Spirídon Lambros, darrer cap de govern de Constantí de Grècia abans de l'abdicació forçosa, el 1917, d'aquest rei, dedicà a Rubió i Lluch un text a la revista atenesa *Mellon*, el 1921. Vegeu el treball d'Eudald SOLÀ I FARRÉS *Antoni Rubió i Lluch, bizantinista i grecista*, 1988.

37. Joaquín MIRET Y SANS, «La Grecia Catalana y su historiador: el profesor Rubió i Lluch», *Revue Hispanique*, vol. 11 (1917), p. 264-272.

38. Eudald SOLÀ I FARRÉS, *Antoni Rubió i Lluch, bizantinista i grecista*, 1988, p. 68-69.

va que un dels primers a retrobar el record de la Grècia antiga clàssica, en plena edat mitjana, havia estat un rei català.

També s'ocupà Rubió i Lluch d'altres temes, com l'estudi sobre l'elaboració de la crònica de Pere el Cerimoniós (1910), i de l'obra de Ramon Llull (1911). No deixà de banda el segle XIX, al qual dedicà els seus treballs sobre la Renaixença (1912), sobre el paper que hi jugà el seu pare i sobre Milà i Fontanals i el seu magisteri (1918 i 1919).

Amb Massó i Torrents i Josep Pijoan va formar Rubió la comissió tècnica del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, promogut per Antoni M. Alcover i celebrat l'octubre de 1906, amb tres mil congressistes inscrits. Rubió presidí la secció de literatura d'aquell congrés, que va ser d'una importància extraordinària per al futur de la llengua catalana. El 1907 Rubió i Lluch presidí els Jocs Florals de Barcelona.

EL PRIMER PRESIDENT DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Es trobava, doncs, en el punt més alt del seu prestigi, als cinquanta-un anys d'edat, quan va ser nomenat primer president de l'Institut d'Estudis Catalans, el 1907, en la fase inaugural de l'Institut únic. No hi havia cap altre catedràtic entre els primers vuit membres de l'Institut fora de Rubió i Lluch, que representava el lligam amb l'erudició i la literatura de la Renaixença, com a deixeble de Milà i Fontanals i fill de Rubió i Ors. Quatre anys després, a partir de l'Institut triple, quedà Rubió i Lluch com a president de la Secció Històrico-Arqueològica i com a president rotatiu de l'IEC durant el primer quadrimestre de cada any.

Amb el concurs de Josep Pijoan, el més jove dels membres fundadors i primer secretari de l'Institut, Rubió va redactar personalment el primer reglament. En tenim la prova perquè el text manuscrit es troba al fons Prat de la Riba de l'Arxiu Nacional de Catalunya i és escrit amb la lletra de Rubió i Lluch, ja que s'ha confrontat amb les instàncies de Rubió conservades al seu expedient personal de l'arxiu de la Universitat de Barcelona, concretament les dues peticions d'autorització per a impartir el seu curs als Estudis Universitaris Catalans. Aquest fet demostra la rellevància de la intervenció de Rubió i Lluch en la concepció inicial de l'IEC, encara que Prat de la Riba no va ser simplement l'autoritat política que va sancionar la constitució oficial de l'IEC, sinó el seu creador.

Nicolau d'Olwer, que no era membre fundador de l'Institut però en coneixia molt bé la història, deia que mai no es sabia prou el que l'Institut devia a Rubió i Lluch. Pere Bohigas diu que els voluminosos anuaris de l'Institut li deuen, en bona part, l'existència. N'arribarien a sortir vuit fins a la Guerra Civil, i van oferir no sols les primícies de les recerques dels historiadors de la política, el dret, l'art, la literatura i l'arqueologia, sinó també la crò-

nica de tot el que es feia dins i fora de Catalunya en les disciplines esmentades amb referència als països de parla catalana.

Malgrat procedir de la tradició acadèmica convencional, Rubió estava identificat amb la forma adoptada per l'Institut: un comitè permanent de treball, una ponència reduïda d'especialistes, una comissió promotora d'estudis, edicions, serveis i seminaris que la ponència havia de supervisar i controlar. Era, en definitiva, una mena de «negociat de cultura», la definició de l'Institut que donava el mateix Rubió.

El 1910 Rubió i Lluch participà d'una manera destacada en l'homenatge tributat a Prat de la Riba. El motiu originari va ser el desgreuge de Prat pel qüestionament que se'n va fer, fins i tot en el terreny nacionalista català, arran de les crítiques de la Unió Federal Nacionalista Republicana pel pacte de govern de la Lliga Regionalista amb els dinàstics a la Diputació de Barcelona, en detriment de l'esquerra catalanista.

L'homenatge culminà amb la segona edició de *La nacionalitat catalana* i l'entrega del primer exemplar per una comissió a Prat de la Riba, a casa seva. Rubió i Lluch figurà entre els vint-i-un signants de la crida a fer un homenatge a Prat de la Riba, que es publicà el 9 d'abril de 1910. Envià, el 23 de desembre, una carta d'adhesió a l'acte d'entrega a l'homenatjat —carta que es va llegir i publicar—, en trobar-se Rubió i Lluch per obligació a Madrid en aquelles dates.³⁹

Entre els informes de l'IEC dels quals fou coautor Rubió i Lluch entre 1908 i 1914, hi ha el que signà amb Josep Pijoan per demanar una subvenció a l'Ajuntament de Barcelona per a crear la Biblioteca de Catalunya; el que va fer amb Massó i Torrents per proposar la publicació del text antic de la Bíblia catalana; el que signà amb Miquel dels Sants Oliver en favor de la contribució a l'edició de les obres de Ramon Llull, i el que presentà amb Miret i Sans a la Diputació sobre la conservació i catalogació d'arxius i biblioteques d'interès històric.

El 28 de maig de 1914 va inaugurar amb un discurs la conversió de la biblioteca de l'Institut en biblioteca pública, és a dir, en la Biblioteca de Catalunya o, també, la Biblioteca Nacional Catalana, com apareix en alguns documents públics de l'època i en boca del mateix Rubió. Va ser aquell acte la primera de les festes que anualment celebraria l'Institut a partir d'aleshores. Feia dos mesos que s'havia constituït la Mancomunitat de Catalunya. Rubió i Lluch tenia la gran satisfacció de veure nomenat com a primer director de la Biblioteca el seu fill Jordi Rubió i Balaguer, quan tenia només vint-i-set anys. L'inspector supervisor de la Biblioteca de Catalunya era un amic de Rubió i Lluch, l'editor, bibliòfil i erudit Massó i Torrents.

39. Rafael OLIVAR BERTRAND, *Prat de la Riba*, Barcelona, Aedos, 1964, p. 225 i 227.

Resulten interessants alguns dels paràgrafs d'aquell discurs, que, dins l'ampul·lositat de l'estil de l'època, traspuia una esperança i un optimisme que no són convencionals sinó ben sincers:

Aquí la teniu, nascuda com per un miracle, com la Minerva del front del Jovis omnipotent, la futura Biblioteca Nacional de les terres catalanes, que ha d'ésser com un museu de tota la nostra cultura històrica i actual, i un temple d'amples finestres que rebi tota la claror del pensament dels nostres moderns.

Rubió i Lluç recordava, amablement, les institucions anteriors a l'Institut d'Estudis Catalans:

I, en aquesta ocasió, bones són de recordar les institucions que ens han precedit en el conreu de la vida cultural catalana. L'Acadèmia de Bones Lletres especialitzà els seus estudis amb un sentit de tradició i de visió patriòtica; ella tractà de dibuixar per primer cop la fisonomia de Catalunya. Els Jocs Florals li retornaren la llengua en el domini literari. Els Centres Excursionistes reprengueren la tradició arqueològica interrompuda des d'En Piferrer i obrien per primera volta les portes a la ciència catalana.

Però no deixava Rubió i Lluç de fer al·lusió als joves col·laboradors, que aviat serien nous membres de l'IEC, ni renuncià a formular alhora, malgrat la seva condició d'acadèmic d'altres entitats, una crítica de l'academicisme tradicional, les limitacions del qual justificaven la creació de l'Institut com a centre de recerca:

Jo somnio aquest Institut no sols com un fecund laboratori de magnífiques i serioses publicacions, ans, encara, com un seminari on s'eduqui la nostra joventut noucentista, per a fer-la el company i hereu de les nostres tasques, i fortificar-la treballant ací entre nosaltres. Les Acadèmies oficials són relativament estèrils, perquè sols per excepció s'obren a la joventut. Són moltes voltes uns asils de gloriosos invàlids de la ciència o de les lletres, més que un estadi on entrin els joves lluitadors —com els antics *efebus* en els de la divina Grècia— per a passar-se d'unes mans a les altres les sagrades torxes del saber. La ciència necessita de l'experiència de la vellesa i del vigor de la joventut.

I Rubió dibuixava, un cop més, els propòsits de l'Institut d'Estudis Catalans:

Recollir la força de la tradició i donar un ample areny a tots els corrents nous seriosament progressius; fer de la nostra Institució un veritable negociat de cultura on se senti el moviment i la remor del tràfec del treball que

sols compreníem fins ara aplicats a la satisfacció de les necessitats materials; publicar les nostres coses, i donar fe de vida davant de les societats sàvies del món, i dir-los que també volem formar en els rengles dels qui combatin pels avenços de la ciència nova; canviar amb els llurs els nostres productes intel·lectuals; enviar la nostra joventut als grans centres mundials per a vigoritzar son esperit amb els sacrificis que imposa l'adquisició abnegada del saber, i cridar-la al nostre costat, per interessar-la en la vida d'aquesta casa.

En contraposició amb l'optimisme d'aquella primera festa de l'Institut, que tenia lloc a la darrereria de maig de 1914, esclataria dos mesos després la Primera Guerra Mundial.

Afer principal de l'IEC en aquella època era la reforma ortogràfica. Rubió i Lluch no era gaire favorable a la proposta de Pompeu Fabra. Rubió era un representant de l'ortografia tradicional. Ell sentia esgarrifances quan imaginava que algun dia el seu segon cognom podria ser escrit amb *c* final i no amb *ch*, i no li agradava saber que hauria de renunciar a escriure la preposició *ab* i substituir-la per *amb*.⁴⁰

Rubió i Lluch va tenir poc pes en la ponència de les normes ortogràfiques, i deixà de presidir-la, després d'haver assistit a les dues primeres reunions.⁴¹ Lliurà uns fulls amb les seves objeccions quan s'acordà que cadascú presentés per escrit el seu parer. El text que lliurà Rubió i Lluch desaparegué —segons declararia el 1918 Antoni Maria Alcover—, i el document d'aquest darrer va ser considerat massa llarg per a ser llegit a la discussió definitiva. Malgrat tot, els noms de Rubió i Lluch i d'Alcover encapçalen la llista dels dinou membres signants de les *Normes ortogràfiques*, datades del 24 de gener de 1913. Únicament hi manca la signatura d'Àngel Guimerà, que no assistia a les reunions ni participava en l'activitat de l'Institut.

Gairebé tres anys després, Rubió i Lluch va dimitir de president de la Secció Històrico-Arqueològica, el novembre de 1915, i va deixar pas a Puig i Cadafalch, fins aleshores vicepresident, personatge que comptava amb el poder que li donava ser la mà dreta de Prat de la Riba en política cultural. Els motius inconfessats de la dimissió de Rubió i Lluch van ser la prepotència de Puig i Cadafalch a la Secció Històrico-Arqueològica, el grau excessiu de dependència de l'Institut d'Estudis Catalans envers el poder regional i el disgust per la imposició de les normes ortogràfiques i la fixació lèxica de Pompeu Fabra. Així queda demostrat en la correspondència entre Antoni Rubió i Antoni M. Alcover, que

40. En l'extens pròleg del segon volum dels *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, publicat el 1921, continuava Rubió escrivint *ab* en lloc de *amb*, alhora que la grafia *y* per a la conjunció *i*, així com el dígraf final *ch* en lloc de *c* (per exemple, *artístich* en lloc de *artístic*).

41. Mila SEGARRA, *Pompeu Fabra: L'enginy al servei de la llengua*, Barcelona, Empúries, 1998, p. 120.

ha exhumat i publicat Joan Julià i Muné, especialment en la carta del 18 de novembre de 1917.⁴²

El 1918, Rubió, tot i considerar justificats els motius de greuge que tenia Antoni Maria Alcover envers l'Institut, li desaconsellà la publicació del primer manifest que aquest anava a publicar contra els seus col·legues de la Secció Filològica. Rubió i Lluch li va dir que era millor que se n'anés silenciosament de l'Institut, com havia fet Miquel dels Sants Oliver.⁴³ El distanciament posterior entre Alcover i Rubió seria total.

Durant la Primera Guerra Mundial, quan Grècia va ser obligada pels aliats a entrar en la guerra contra els imperis centrals i Turquia, el 1917, Rubió i Lluch es va trobar desbordat i sense recursos per a atendre les peticions d'ajut dels grecs refugiats a Barcelona, i va ser substituït per un cònsol de nacionalitat grega, encara que ell conservà la categoria de cònsol honorífic. Més tard, recuperà el càrrec d'una manera efectiva i plena, el novembre de 1921.⁴⁴

No era un gallòfil, encara que sembla que la influència cultural més gran li venia de França i tot i que un opuscle publicat en francès el 1928 diu que el model d'historiador de Rubió era Thiers.⁴⁵ En canvi, tal com confessava al seu amic Estelrich el desembre de 1922:

Mis simpatías, como las tuyas, se van tras la docta Alemania [...] y si me callé durante la guerra, fue por prudencia ante la sectaria y retórica intolerancia de la gente aliadófila, que se había constituido en contratista única, con patente exclusiva de propiedad, de la civilización y la libertad.

Havia après l'alemany el 1891, mantenia relació amb filòlegs d'aquella nacionalitat, alhora que era un estusiasta de Heine, del qual recitava versos sen-

42. La tibantor amb Puig i Cadafalch ja l'havia indicat Alexandre GALI a la pàgina 150 del volum XVII de la *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*. Vegeu la carta esmentada a JOAN JULIÀ I MUNÉ, *L'inici de la lingüística catalana: Bernhard Schädcl, Mn. Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans: Una aproximació epistolar, 1904-1925*, Curial i Abadia de Montserrat, 2000, especialment les p. 303-304. Rubió es queixava: «Ara qual-sevol caixista i corrector d'impremta m'esmena la plana i escriure en català m'imposa un sacrifici d'amor propi continuat». Parlant de la Secció Històrico-Arqueològica, Rubió titllava Puig i Cadafalch de «manyefla, qui vol fer l'amo, i ho és en rigor, per la debilitat de tots». Antoni Rubió justificava el seu silenci i submissió per a no perdre les classes de literatura catalana als Estudis Universitaris Catalans —«amb un sou de catedràtic avui no viu un pare de família»— i per a no perjudicar el seu fill, Jordi Rubió, director de la Biblioteca de Catalunya.

43. Francesc de B. MOLL, *Un home de combat (mossèn Alcover)*, Palma de Mallorca, Moll, 1961, p. 185. Vegeu també a JOAN JULIÀ I MUNÉ, *L'inici de la lingüística catalana...*, p. 327, la carta del 12 d'octubre de 1918 de Rubió i Lluch a Antoni M. Alcover i la contesta d'aquest el 25 de desembre.

44. *Epistolari de Miquel Costa i Llobera...*, 1985, p. 472, 473, 518 i 522.

45. J. J. A. BERTRAND, *A. Rubió y Lluch*, 1928. Sembla basat en dades facilitades pel mateix biografiat, però inevitablement condicionades pel medi cultural francès al qual eren destinades.

cers en alemany. Significativament Rubió i Lluch va ser nomenat doctor *honoris causa* per la Universitat d'Hamburg el novembre de 1921.

Després de la Primera Guerra Mundial, Rubió i Lluch va presenciar amb inquietud la campanya autonomista, en la qual apareixia el nacionalisme català radical a començaments de 1919. «Ya sabes» —escrivia al seu amic Estelrich— «que he sido siempre un autonomista muy templado, y que mis aspiraciones no pasaron más allá de la movilización de las nueve Musas.» I quelcom semblant li repetiria el 19 de març de 1923:

Yo no pertenezco al catalanismo militante. Mi catalanismo, aunque trascendental, es estético; quiero decir que para salvar a mi patria, me contento con *movilizar las nueve musas*. Ése es mi ejército de combate, en el cual siempre me he alistado.⁴⁶

A l'Acadèmia de Bones Lletres, quan morí Pella i Forgas, el 1918, un grup de companys va presentar la candidatura de Rubió i Lluch per a la presidència, però guanyà Francesc Carreras i Candi, que va comptar fins i tot amb el suport de persones que Rubió tenia per amigues i que li devien favors. La decepció va ser amarga.⁴⁷ Potser l'elecció de Rubió i Lluch hauria millorat les relacions entre l'Acadèmia i l'Institut. La primera, a partir d'aquell moment, va incrementar la seva oposició a la reforma ortogràfica de l'Institut, que havia estat assumida plenament per la Diputació de Barcelona primer i per la Mancomunitat després. Sis anys més tard, Rubió i Lluch seria nomenat, per unanimitat, president honorari de l'Acadèmia de Bones Lletres, el 7 d'octubre de 1925, quan era ja propera la data de la seva jubilació universitària.

Durant la dictadura de Primo de Rivera, Rubió i Lluch seguí a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona una línia moderadora. Unes crítiques al servilisme polític de la institució van tenir com a conseqüència l'expulsió de Ferran Valls i Taberner i Ramon d'Alòs-Moner el primer de juny de 1926 amb el pre-

46. «Mi dogma literario casi único —escrivia a Estelrich el 8 d'abril del mateix any— es la *sinceridad*, tanto en sentimiento, como en la expresión. Todo lo demás bienvenido sea, pero por añadidura. Hasta mi catalanismo literario se basa más en dogmas estéticos que políticos. Es doctrina de sinceridad, de sano *naturalismo*.» No hi ha motiu per a suposar que el desig de no contrariar un amic que no acceptava la Renaixença i, per tant, rebutjava fins i tot el catalanisme cultural induís Rubió a rebaixar l'abast dels seus ideals polítics, ja que les cartes a Estelrich eren del tot privades i no n'esperava un benefici material.

47. Després de recordar que no havia aconseguit la presidència de l'Acadèmia de Bones Lletres, Rubió deia al seu amic mallorquí Estelrich en una carta del 3 d'abril de 1921: «Por lo demás no tengo ambición alguna. Dimítí la Presidencia del *Institut*, y estoy muy contento de ser en aquella casa soldado raso, como lo soy en la Universidad y en todas partes. No he querido ser tampoco Decano, ni vice-idem, ni nada que se le parezca. Tengo horror a mandar, y sobre todo a las Juntas. Nunca me parecen más antipáticos mis semejantes que en una Junta.»

text d'inassistència. Rubió i Lluch defensà els dos exclosos malgrat que Ramon Miquel i Planas acabava de dir que Valls i Taberner no sols malparlava de l'Acadèmia, sinó de Rubió, perquè li havia dit d'ell «que se'l trobava oficialment pertot arreu on hi hagués poca o molta autoritat». També van ser defensats Valls i Alòs per Agustí Duran i Sanpere i Pere Bosch i Gimpera, que no eren encara membres de l'IEC. Una expulsió era un fet insòlit a l'Acadèmia. A la reunió de novembre del mateix any la decisió de juny va ser anul·lada en votació, en contra dels partidaris de la sanció, amb el president Carreras i Candi al davant.⁴⁸

EL RECONeixEMENT DE L'OBRA FETA. LA VELLESA

La Fundació Bernat Metge anuncià el 1926 que volia aplegar els treballs esparsos de Rubió i Lluch i publicar la seva obra completa, però, dissortadament, el projecte no es va tirar endavant.

No va ser fins al 1926 que Rubió i Lluch, als setanta anys d'edat, cedí el lloc de professor dels Estudis Universitaris Catalans al seu fill Jordi Rubió i Balaguer, que ja havia estat suplint-lo parcialment anys abans, igual que ho havia fet de vegades a la Universitat.⁴⁹ En aquesta època els homes de la dictadura de Primo de Rivera a Barcelona havien expulsat del Palau de la Generalitat els Estudis Universitaris Catalans, però aquests continuaven la seva tasca acollits per l'Ateneu Polytechnicum.

A la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat, Rubió i Lluch va substituir de vegades el degà, atès que era el catedràtic més antic en el cos. El degà, durant més d'un quart de segle, va ser Josep Daurella, catedràtic de Metafísica. Concretament entre octubre de 1918 i l'any 1921 Rubió va haver de suplir sovint el degà Daurella, ja que aquest era senador.

El 1927 Rubió va haver de substituir el degà titular, que estava malalt, i encara ocupava aquell càrrec quan li arribà la jubilació forçosa, el juliol de 1928, dos anys més tard de l'edat reglamentària.⁵⁰ Va ser nomenat degà hono-

48. J. A. PARPAL i J. M. LLADÓ, *Ferran Valls i Taberner: Un polític per a la cultura catalana*, Barcelona, Ariel, 1972, p. 124-126.

49. Així, el 1919, Jordi Rubió es feia càrrec com a professor interí, però amb sou, dels ensenyaments de bibliologia i de literatura espanyola, a la vegada que el seu pare assumia la càtedra vacant d'Història de la Llengua Castellana. Era un progrés notable perquè, des de feia alguns cursos, s'havia anat fent càrrec gratuïtament de les classes de bibliologia i de literatura espanyola. (Carta de Rubió i Lluch a Estelrich de 21 gener de 1919.)

50. Aquestes dades procedeixen de l'expedient personal de Rubió a l'arxiu de la Universitat de Barcelona. A mesura que s'apropava la seva jubilació, se li dedicaven articles arreu. La revista de Madrid *Raza Española* li dedicà diversos articles als seus números 65-66 l'any 1924. El 28 de juny de 1925 el diari barceloní *La Ven de Catalunya* publicà una entrevista amb Rubió i

rari de la Facultat de Filosofia i Lletres, i així consta a l'únic anuari de la Universitat de Barcelona publicat durant el període republicà, el de 1934-35.

En aquell temps tenia a casa seva, al carrer de Claris, una biblioteca de dotze mil llibres; més de cinc-centes carpetes de correspondència, ordenades per països; seixanta-dues carpetes amb materials de literatura catalana, i vint-i-quatre més, relatives a la dominació catalana a Orient. «No he tingut temps de convertir-ho en llibres tot això, m'ha mancat temps i vista», digué Rubió i Lluch a un periodista el 1925.⁵¹

Però resulta extraordinari que, amb els ulls malalts des del 1895, hagués arribat a produir després tants estudis. Tota aquella documentació, de la qual és especialment interessant la correspondència, ha estat conservada, perfectament ordenada, pels descendents de Rubió i Lluch. Seria bo que algun dia aquests papers fossin dipositats a la Biblioteca de Catalunya.

Un decret de 26 de novembre de 1926 va crear a l'Academia Española de la Lengua vuit places per a representants de les llengües catalana, gallega i basca. A la llengua catalana li'n corresponien quatre: dues per al Principat, una per a la variant valenciana i una per a la mallorquina, reconegudes les tres com de la mateixa llengua. La premsa catalanista recomanà la inhibició dels candidats catalans a causa de la política de la dictadura de Primo de Rivera contra la llengua catalana. Es tractava d'una incongruència que podia servir per a substituir les funcions de l'Institut d'Estudis Catalans, que s'havia vist privat des del 1925 del suport i del reconeixement de la Diputació. Pompeu Fabra va refusar la candidatura.⁵² El 10 de març de 1927 l'Acadèmia va elegir els dos nous acadèmics catalans. Un va ser Eugeni d'Ors, parent de Rubió i Lluch. Ors estava molt distanciat aleshores de la cultura catalana, després de la seva defenestració, el 1920, i del seu trasllat posterior a Madrid. I l'altra plaça va ser per a Rubió, elegit gairebé per unanimitat. Feia ja vint-i-quatre anys que Rubió i Lluch era membre corresponent de l'Academia Española de la Lengua.

Al març de 1930 llegia Rubió a Madrid el seu discurs d'ingrés a l'Academia Española. Tractava del nom i la unitat literària de la llengua catalana. Sobre la base de la recuperació de la consciència de comunitat literària a partir de la Renaixença, Rubió reconeixia la personalitat dels dialectes, però recor-

Lluch. Ferran Soldevila li'n dedicà tres: un a la *Revista de Catalunya*, núm. 13, el juliol de 1925; un altre a *La Publicitat*, el 9 juny de 1926, i el tercer, «Hispanists Past and Present: Antonio Rubió Lluch», al *Bulletin of Spanish Studies*, el gener de 1928.

51. «Les grans figures internacionals catalanes: Entrevista amb Antoni Rubió i Lluch als seus 40 anys de càtedra», *La Veu de Catalunya* (28 juny 1925).

52. Pompeu FABRA va dir el desembre de 1927 a Madrid, en la clausura de l'Exposició del Llibre Català: «No pude aceptar el puesto que en la Real Academia Española me ofrecían, porque creí que el oficio de depurar la lengua sólo a los catalanes, balearicos y valencianos corresponde.» *Cataluña ante España*, Madrid, 1930, p. 203.

dava que Juan Valera ja demanava el 1890 que mallorquins, valencians i catalans unifiquessin la seva llengua escrita.⁵³

Pocs anys després va tenir la satisfacció de veure que el seu fill Jordi Rubió i Balaguer era nomenat professor agregat de literatura catalana i de literatura castellana de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Un fet resulta significatiu quant a la llengua emprada per Rubió i Lluch en les seves publicacions, perquè reflecteix un gran canvi en l'ascens del català a l'estatut de llengua científica, fins i tot en la seva projecció exterior. Fins a la darreria del segle XIX Rubió emprava exclusivament el castellà en els seus treballs erudits i reservava el català per a alguna incursió escadussera en el camp de la poesia. La correspondència amb el seu amic Costa i Llobera va ser escrita en castellà fins a finals dels anys vuitanta. Però a partir de 1907 utilitzaria el català fins i tot en els seus articles i discursos per a l'Acadèmia de Bones Lletres. Naturalment influí en això el fet de presidir l'Institut d'Estudis Catalans, però també es tracta d'una evolució més general. A partir dels anys vint Rubió arribaria a enviar i a publicar en català els seus articles sobre temàtica catalana a revistes i a miscel·lànies estrangeres i, fins i tot, va escriure en català algun dels textos enviats a Madrid.

Però a la Universitat de Barcelona, fins a la jubilació, se li continuà imposant exclusivament la llengua castellana en els seus discursos editats. Caldria el canvi de règim de 1931 i la instauració de l'autonomia perquè la cooficialitat de la llengua catalana s'establís a la Universitat de Barcelona.

Els deixebles de Rubió i Lluch i l'Institut en pes feren una crida el 1935 per a dedicar-li una miscel·lània d'homenatge. La resposta fou tan àmplia que donà com a resultat la publicació de tres extensos volums editats per la revista *Estudis Universitaris Catalans*. Era previst fer-li entrega dels volums en un acte públic al Saló Sant Jordi de la Generalitat, encara que l'estat de salut de l'homenatjat va fer canviar els plans i es decidí fer-li donació de l'obra a casa seva el dia que feia els vuitanta anys, el 24 de juliol de 1936. Però l'alegria d'aquest homenatge es va veure anul·lada pel fet que l'entrega tingué lloc cinc dies després de l'esclat de la Guerra Civil.⁵⁴

53. Resulta interessant el comentari de Ferran SOLDEVILA a «El discurs acadèmic de Rubió i Lluch», *La Publicitat* (29 maig 1930). Soldevila criticava Eugeni d'Ors per haver equiparat, en el banquet d'homenatge que els intel·lectuals castellans havien ofert a Rubió, el seu propi cas amb el de Rubió en l'ús de les dues llengües, catalana i castellana: «¿Com és possible voler equiparar la posició del qui ha passat de l'ús gairebé exclusiu del català a l'ús exclusiu de l'espanyol, amb la posició del qui ha procedit completament a la inversa, i havent començat a escriure principalment en espanyol, ha passat a escriure gairebé exclusivament en català? Més encara: ¿com és possible que el qui ha renegat del seu idioma pretengui aparèixer en la mateixa actitud intel·lectual del qui no ha cessat mai d'honorar-lo i de treballar per la seva glòria?»

54. Josep SOL, «Homenatge a un català eminent: La miscel·lània Rubió i Lluch», *Mirador* (29 abril 1937).

Encara Nicolau d'Olwer va pronunciar una conferència sobre Rubió i Lluch el primer de maig de 1937, i el text aparegué íntegre al diari *La Publicitat*.⁵⁵ Deia Nicolau:

En aquestes hores de transformació revolucionària on tants de falsos valors cauen per terra, el nostre poble el reconeix com un dels grans constructors del seu passat històric que ha consagrat una vida d'intel·ligència i de treball a posar ben enlaire el nom preciós de Catalunya. Envejable sort!

Rubió s'anava enfonsant en un estat de melangia després de la mort de la seva esposa. Estava afectat per una cegesa total i una sordesa progressiva. Havia tingut fins feia poc una oïda excel·lent.⁵⁶ Moria, després d'una curta agonia de mitja hora, el 9 de juny de 1937 al seu domicili de Barcelona, aleshores a la Rambla Catalunya, número 10. L'Institut li dedicà una sessió necrològica el 15 de juny de 1936. Va ser una de les dues úniques reunions plenàries que celebrà l'IEC durant els dos anys i mig de la Guerra Civil.

Rubió i Lluch no va veure editat el *Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409)*, que l'IEC no pogué publicar fins al 1947. La introducció que ell va dictar és datada del 2 de gener de 1936. S'hi transcriuen set-cents disset documents al llarg dels cent vuit anys esmentats. L'arxiu que més documentació aporta a aquest corpus és el de la Corona d'Aragó, i el segueixen en importància els de Venècia, el Vaticà i Palerm. Completen aquest conjunt un petit nombre de documents de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, de la Biblioteca de Catalunya i dels arxius i biblioteques de Catània, Florència, Nàpols, París i Palma de Mallorca.

Rubió havia dedicat més de quaranta treballs al tema de la Grècia catalana, però havia estat un dels seus deixebles, Lluís Nicolau d'Olwer, qui havia divulgat el 1926, d'una manera sintètica, aquell munt de recerques minucioses, amb la publicació del llibre *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània Oriental*, editat per Barcino. Aparegut en el context polític de la dictadura de Primo de Rivera, el llibre tendeix a atenuar els aspectes negatius del fet i, en part, l'idealitza.

En qualsevol cas cal tenir en compte que, molt abans d'això, fins i tot William Miller havia dit en una conferència donada a Roma —i després ho va deixar per escrit— que els estudiants de dret anglesos tenien molt a aprendre

55. Quan un familiar li llegí la conferència de Nicolau d'Olwer sobre ell, Rubió i Lluch digué: «Quines coses diu de mi aquest noi, en temps de Revolució!» Va ser una de les darreres frases que pronuncià amb perfecta coherència, segons Sigfrid BOSCH, «Rubió i Lluch és mort», *La Publicitat* (10 juny 1937).

56. Ferran SOLDEVILA, «Rubió i Lluch», *La Publicitat* (13 juny 1937).

de l'autogovern en l'Estat català fundat a començaments del segle XIV a Grècia. El que és indubtable és que els almogàvers no eren uns mercenaris desarelats i de nacionalitats heterogènies com els reclutats a la Guerra dels Cent Anys i a la Itàlia dels *condottieri*, sinó que es mantenien fidels en tots els aspectes a la seva pàtria i comptaven amb la cohesió que això els donava.

Abans de Rubió i Lluch pràcticament només era coneguda l'aventura dels almogàvers, comandats per Roger de Flor, i, com diu Nicolau d'Olwer, «darrera aquests vuit anys d'epopeia, Rubió i Lluch —vet ací el seu mèrit— ens fa conèixer cent cinquanta anys d'història».

Darrere l'ideal inassolible de l'obra definitiva, Rubió i Lluch va deixar una obra molt valuosa sobre el tema però esparsa, sense arribar a publicar la gran síntesi esperada, si bé va aplegar tota la documentació trobada en el seu llibre pòstum, el *Diplomatari de l'Orient Català*: set-cents disset documents al llarg de més d'una centúria.

Però l'any següent de l'aparició d'aquesta recopilació, es publicava el llibre del nord-americà Kenneth M. Setton *Catalan Domination of Athens*, i aquest títol tendí a eclipsar el diplomatari de Rubió, encara que Setton honestament reconeixia que no hauria pogut realitzar la seva obra sense la tasca prèvia i ingent de Rubió i Lluch, tot i que la va escriure abans de la publicació del *Diplomatari de l'Orient Català*.⁵⁷ Més tard, amb *Athens in the Middle Ages*, recull d'articles publicat el 1971, Setton reblà el clau de la seva fama.

La contribució de Rubió també va ser reconeguda el 1968 en el millor llibre sobre l'imperi bizantí, *Història de l'estat bizantí*, de Georg Ostrogorskij. I això val més que la crítica que el dominic Raymond-Joseph Loenertz, al seu llibre *Byzantina et Franco-Graeca* (1970-1978), va formular, amb acrimònia, de l'obra de Rubió i Lluch, sense la qual tampoc Loenertz no hauria pogut escriure la seva, si bé aporta vint esmenes de datació de textos i onze documents nous.

Que l'obra de Rubió i Lluch és de consulta obligada resulta evident per les citacions que es troben al llibre del bizantinista Paul Lemerle (1957), al de Robert I. Burns *The Catalan Company and the European Power, 1305-1311*, als articles de David Jacoby, els treballs d'Anthony Luttrell sobre la Grècia catalana i la companyia navarresa i als de dues historiadores gregues, Elisabeth A. Zachariadou i Angelikí E. Laiou. El llibre de Laiou sobre la política exterior de Andrònic II, publicat el 1972, gairebé és comparable al de Setton pel que fa a l'aportació sobre els catalans a Grècia. En qualsevol cas, malgrat

57. El llibre de Kenneth M. SETTON es publicà en castellà per Aymà el 1975 i es reedità el 1985 i el 1987. Al costat d'aquesta obra d'historiador, el llibre del coronel Jep PASCOT *Els almogàvers: L'epopeia medieval dels catalans (1302-1388)*, publicat el 1972, amb èxit editorial notable, és l'obra d'un divulgador eficient.

tota la bibliografia apareguda des del 1947, els historiadors continuen consultant els textos del *Diplomatari de l'Orient Català*, del qual tampoc no resten avui exemplars disponibles de la seva única edició.

Si la guerra fratricida havia representat per a Rubió l'enfonsament de la convivència ciutadana que ell havia estimat com a home liberal, la mort li esdevingué l'amargor de veure com la victòria franquista pretenia esborrar l'obra de normalització i d'enlairament culturals de Catalunya, a la qual Rubió i Lluç havia consagrat la seva vida. Sortosament no va veure com el seu fill era expulsat de la Biblioteca de Catalunya i de la Universitat.

Però Rubió i Lluç hauria estat satisfet de saber que Jordi Rubió i Balaguer, membre numerari de l'Institut a partir del 1942, esdevindria president el 1956 de la Secció Històrico-Arqueològica, i el 1968, president de l'Institut d'Estudis Catalans, rodejat d'un cercle de deixebles fidels, comparable al que Rubió i Lluç havia format al seu dia. Precisament aquell mateix any 1968 Rubió i Balaguer seria el primer a rebre el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes.

La saga dels Rubió, al llarg de tres generacions, Joaquim, Antoni i Jordi, ha restat inscrita en la trajectòria renaixent de la cultura catalana en el transcurs dels segles XIX i XX.

BIBLIOGRAFIA D'ANTONI RUBIÓ I LLUCH

- 1879 *Estudio crítico-bibliográfico sobre Anacreonte y la colección anacreóntica y su influencia en la literatura antigua y moderna*. Barcelona.
- 1881a «Menéndez Pelayo como catalanista». *Diario de Barcelona* (29 març i 6 i 22 abril).
- 1881b «Estudios sobre los historiadores griegos acerca de las expediciones catalanas a Oriente: I, Laónico o Nicolás Chalcocondylas». *Revista de Ciencias Históricas* [Barcelona], vol. 3.
- 1881c «Breus consideracions suggerides per la lectura d'un drama grec». *La Veu del Montserrat* [Vic], vol. 4, núm. 49 (10 desembre).
- 1881d «Breus observacions sobre la moderna novel·la grega». *Lo Gay Saber* [Barcelona], vol. 4, núm. 22 i 23. [Rubió i Lluç traduí i publicà a *Lo Gay Saber*, a partir del núm. 23, la novel·la de Dimítrios Vikelas *Lukís Laras*]
- 1882 *El sentimiento del honor en el teatro de Calderón: Monografía premiada por la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona: Precedida de un prólogo de D. Marcelino Menéndez y Pelayo, de la Real Academia Española*. Barcelona.
- 1883 *Juan Cortada, Pedro F. Monlau, José Manjarrés*. Barcelona: Bastinos. (Biblioteca infantil històrico-biogràfica. Cuadros biográficos trazados por [...]).
- 1885a *Permanyer, Piferrer, Milá y Fontanals, Coll y Vehí*. Barcelona: Bastinos. (Biblioteca infantil històrico-biogràfica. Cuadros biográficos trazados por [...]).
- 1885b «Nícéforo Gregoras y la expedición de los catalanes a Oriente». A: *Museo Balear*. Vol 2. Palma de Mallorca.

- 1886 *D. Guillermo Ramón de Moncada, Gran Senescal de Cataluña: Bosquejo histórico por [...]: Discurso leído con motivo de la colocación del retrato de este personaje en la Galería de Catalanes Ilustres del Salón de Ciento de Barcelona, el 25 de septiembre de 1886.* Barcelona.
- 1887a *La expedición y dominación de los catalanes en Oriente, juzgadas por los griegos: Monografía leída en las sesiones ordinarias celebradas por la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en los días 12 y 26 de febrero y 12 de marzo de 1883.* Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, IV, núm. 1.
- 1887b *Los Navarros en Grecia y el ducado catalán de Atenas en la época de su invasión.* Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, IV, núm. 4.
- 1887c «Contribució a la història dels catalans a Grècia». DIEEE [Butlletí de la Societat Històrica i Etnològica de Grècia] [Atenes], vol. 2, núm. 8. [En grec]
- 1887d «Lo modern arcontat grech». *La Veu del Montserrat* [Vic], vol. 10, núm. 37 (10 setembre).
- 1889a «Estudios sobre la literatura catalana: Consideraciones acerca del clasicismo y de la literatura latino-catalana». *La Nación* [Bogotá] (gener).
- 1889b «Un cop d'ull sobre'l passat y el present de la llengua catalana». *Revista Catalana* (gener).
- 1889c «Lo moviment literari català en 1888: Notes bibliogràfiques». *Revista Catalana* (febrer).
- 1889d «Consideraciones sobre los movimientos regionales literarios en España». *Correo de las Aldeas* [Bogotá] (9 maig).
- 1889e «Sobre un poeta español desconocido, Miguel Costa y Llobera: Carta al señor D. José Joaquín Ortiz». *Correo de las Aldeas* [Bogotá] (14 maig).
- 1889f *El renacimiento clásico en la literatura catalana: Discurso leído en su solemne recepción en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona el día 17 de junio de 1889.* Barcelona.
- 1889g «Poetas colombianos: El Excmo. Sr. D. Miguel Antonio Caro». A: *La España Moderna*, 1889-1991.
- 1890a «Comentarios a las cartas americanas de Valera». *Correo de las Aldeas* [Bogotá] (23 gener).
- 1890b «Los estudios y la enseñanza del griego en España». *Anales de la Instrucción Pública de Colombia* [Bogotá] (març, abril, setembre i octubre).
- 1890c «Katalanische Sprache und Literatur». A: *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*.
- 1890d «Literatura catalana en 1889». *La Nación* [Bogotá] (15 i 29 agost).
- 1891a «Consideracions sobre en Muntaner com a historiador i com a viatger o excursionista». *La Veu de Catalunya* (4 juliol i 9 octubre).
- 1891b «Noticia geográfica de l'Orient, segons en Muntaner». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. 1, núm. 2, 3 i 4.
- 1892a *Discurs presidencial llegit en la sessió inaugural del Centre Excursionista de Catalunya: Acta de la sessió pública inaugural de l'any 1892.* Barcelona.
- 1892b «De la epoca en que'ls catalans perderen Athenes». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. 2, núm. 5 i 6. Traducció de G. N. MOURAKIS a DIEEE [Atenes], vol. 4, núm. 15 (1894).

- 1893a *Novelas griegas por Demetrio Vikelas, Jorge Drosinis, Aryros Eftaliotis, Constante Palams y G. M. Vizyenos: Traducidas directamente del original por [...] Barcelona: Durán y Cía.*
- 1893b *Narraciones americanas: Prólogo de [...] Barcelona: Durán y Cía.*
- 1893c *Narraciones populares catalanas recogidas por Sebastián Farnés, traducidas libremente por [...] Barcelona: Durán y Cía.*
- 1893d «La Literatura catalana en 1890: Preliminares: La Literatura catalana en Europa y América». *Revista de la Instrucción Pública en Colombia* [Bogotá], núm. 6 (juny).
- 1896 «El ducat català d'Atenes en el regnat de Joan I». *Revista de Catalunya*, vol. 1, núm. 2.
- 1897 *Records del Montnegre*. Barcelona: L'Avenç.
- 1900 «La lengua y la cultura catalanas en Grecia en el siglo XIV». A: *Homenaje a Menéndez Pelayo en el año vigésimo de su profesorado*. Vol. 2. Madrid, 1899. Versió grega de G. N. MOURAKIS a *Harmonia* [Atenes], vol. 1.
- 1901a *Sumario de la Historia de la Literatura Española*. Casa Provincial de Caridad de Barcelona.
- 1901b *Curial y Güelfa: Novela catalana del quinzen segle: Publicada a despeses y per encàrrech de la Real Academia de Buenas Letras per [...] Barcelona.*
- 1901c *Caracteres que distinguen a la antigua literatura catalana: Discurso inaugural leído en la solemne apertura del curso académico de 1901 a 1902 ante el Claustro de la Universidad de Barcelona por [...] Barcelona.*
- 1902a *Alguns dels caràcters que distingeixen a l'antiga literatura catalana: Discurs inaugural llegit en la sessió d'obertura del curs acadèmic de 1901-1902 devant del Claustre de l'Universitat de Barcelona*. Traducció de J. Algarra i Postius. Barcelona.
- 1902b *Lo Gayter del Llobregat, poesías de D. Joaquín Rubió y Ors, con prólogo de [...] Edición Poliglota*. Barcelona.
- 1903 «Parlament presidencial llegit el 21 de juny de 1903 en la festa de la capella de Manacor». *Gazeta de Mallorca* (27 juny).
- 1905 *Impresiones sugeridas por el «Quijote»: Discurso en conmemoración del Tercer Centenario de la publicación del «Quijote» que para la solemne sesión que celebró la Universidad de Barcelona el 9 de mayo de 1905 escribió por encargo de la misma [...] Barcelona: La Academia.*
- 1906a «La llengua catalana a Grècia». A: *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona.
- 1906b *Catalunya a Grècia: Estudis històrics i literaris*. Barcelona: L'Avenç (Biblioteca Popular; 49). [Conté articles anteriors revisats]
- 1906c «Documents relatius a la història medieval d'Atenes» [en grec]. Dins de la traducció grega de *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter*, vol. 3, de F. GREGOROVIVUS, publicat per Sp. P. Lambros, Atenes.
- 1907a *Consideracions sobre els llibres de Cavalleria: Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública de D. Isidro Bonsoms y Sicart: Contestación del Sr. D. [...] Barcelona: La Academia.*
- 1907b *Sobre el valor literario del «Tirant lo Blanch»*. Barcelona.

- 1907c «Comentaris a la Crònica del Rey Jaume». *Empori* [Barcelona] (gener).
- 1907d «Discurs del President del Consistori, Dr. Don [...]». A: *Jocs Florals de Barcelona, any XLIX de sa restauració*. Barcelona.
- 1907e «Literatura catalana. Concepte de la Càtedra». A: *Estudis Universitaris Catalans: 1: gener-febrrer*. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans.
- 1907f «La Crònica del rey en Jaume en el XIV^{en} segle». A: *Estudis Universitaris Catalans: 1: novembre-desembre*. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans.
- 1907g «Propòsit de l'Institut d'Estudis Catalans». A: *Anuari: I*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1907h «Atenes en temps dels catalans». A: *Anuari 1907*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1908a «La població dels ducats catalans de Grècia». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 4, núm. 32.
- 1908b «Discurs del vice-president del Congrés, Dr. D. [...]». A: *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona.
- 1908c «La llengua catalana a Grècia». A: *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona.
- 1908d *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908-1921. 2 v.
- 1908e *La Acrópolis de Atenas en la época catalana: Discurso leído en la Academia Provincial de Bellas Artes por el académico [...] en la sesión pública celebrada el 24 de mayo de 1908*. Barcelona.
- 1908f «Discurso leído en el Paraninfo de la Universidad de Barcelona en la noche del 9 de mayo de 1908 en la sesión dedicada a honrar la memoria de D. Manuel Milá y Fontanals con la inauguración de su busto». A: *Anuario de la Universidad de Barcelona*. Barcelona.
- 1908g «Els Castells catalans de la Grècia Continental». A: *Anuari 1908*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Versió grega de G. N. MOURAKIS a *Hestia*, Atenes, 1912]
- 1909a «Algunes consideracions sobre la oratoria política de Catalunya en l'edat mitjana». A: *Estudis Universitaris Catalans: 3: maig-juny*. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans.
- 1909b «Notes sobre la ciència oriental a Catalunya en el XIV^{en} segle». A: *Estudis Universitaris Catalans: 3: setembre-octubre*. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans.
- 1910a «Ramon Llull en els "EUC"». A: *Estudis Universitaris Catalans: 4: juliol-desembre*. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans.
- 1910b «Tradicions sobre la caiguda del comtat català de Salona». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. 20.
- 1911a «Estudi sobre la elaboració de la Crònica de Pere I el Cerimoniós». A: *Anuari 1909-1910*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1911b *Ramon Llull: Sumari d'unes lliçons en els Estudis Universitaris Catalans*. Barcelona: L'Avenç, 1911.
- 1912a «Collection de documents relatifs à l'histoire de la ville d'Athènes pendant la domination catalane». *Byzantís* [Atenes], vol. 2.

- 1912b «Algunas indicaciones sobre los educadores intelectuales y las ideas filosóficas de Menéndez y Pelayo». *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, vol. 27.
- 1912c *Aspectes del moviment romàntic als inicis de la Renaixença catalana: Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción de D. José Jordán de Urríes y Azara*. Casa de Caridad de Barcelona.
- 1912d «Esperit nacional de les Cròniques Catalanes». *Revista anyal del Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria* [Barcelona].
- 1913a *La Escuela histórica catalana: Discursos [...] en la Real Academia de Buenas Letras [...] en la recepción de D. Cosme Parpal-Marqués*. Casa de Caridad de Barcelona. [Discurs de resposta]
- 1913b *Discurso en elogio del Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo leído en la solemne sesión pública que la Universidad de Barcelona dedicó a honrar la memoria de aquel ilustre escritor y antiguo discípulo suyo el día 18 de mayo de 1913*. Barcelona.
- 1913c «Els governs de Matheu de Montcada y Roger de Lluria en la Grecia catalana: 1359-1370». *Anuari 1911-1912: Any IV*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1913d «En Marcellí Menéndez Pelayo i la cultura catalana». A: *Anuari 1911-1912: Any IV*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1913e «Contribució a la biografia de l'infant Ferrán de Mallorca». A: *Estudis Universitaris Catalans: 7: juliol-desembre*. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans.
- 1914a «La cultura catalana en el regnat de Pere III». A: *Estudis Universitaris Catalans: 8: gener-desembre*. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans.
- 1914b «Discurs llegit en la primera festa anual de l'Institut per [...]». *La Veu de Catalunya* (29 maig). [Publicat per l'Institut d'Estudis Catalans amb data falsa de 1938, en realitat 1946]
- 1915a «Memòria presentada per l'Institut d'Estudis Catalans a l'Excel·lentíssima Diputació de Barcelona, sobre la conservació i catalogació d'arxius i biblioteques d'interès històric, per [...] i Joaquim Miret i Sans». A: *Anuari 1913-1914: Any V*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1915b «La Grècia catalana des de la mort de Roger de Lluria a la de Frederic III de Sicília: 1370-1377». A: *Anuari 1913-1914: Any V*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1916 «Noticia de algunos apologistas seculares contemporáneos de Balmes». A: *Centenario de Balmes: Actas del Congreso Internacional de Apologética: Vich, 8-9 setiembre 1910*. Vol. 2. Vic.
- 1917 «Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català». A: *Estudis Universitaris Catalans: 10: 1917-18*. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans.
- 1918a *Manuel Milà i Fontanals: Notes biogràfiques i crítiques*. Barcelona: Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.
- 1918b «La llengua catalana a Grècia». *Lectura Popular* [Barcelona], vol. 16, núm. 262.
- 1918c «Davant la tomba del Mestre: Manuel Milà i Fontanals». *Acció* [Vilafranca del Penedès].
- 1919a *Programa de Lengua y Literatura Españolas por [...] (Curso 1918-1919)*. Barcelona: Librería de A. Bosch.

- 1919b *Lecciones de Lengua y Literatura Españolas según las explicaciones de A. Rubió y Lluch y C. Parpal y Marqués*. Universidad de Barcelona.
- 1919c *Milá y Fontanals: Discursos escritos para la solemne sesión conmemorativa del centenario del nacimiento de dichos ilustres profesores (Milá y Fontanals y Rubió y Ors), celebrada por la Universidad de Barcelona el día 29 de junio de 1919*. Barcelona.
- 1921 *Necrología de D. Ignacio Ramón Miró: Leída por el autor en 1893*. Manresa.
- 1923a «Informe presentat a l'Excel·lentíssima Diputació de Barcelona, respecte la sol·licitud de pensió de D. Ignasi González Llubera per estudis de llengua i literatura rabíniques». A: *Anuari 1915-1920: VI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1923b «La Grècia catalana des de la mort de Frederic III fins a la invasió navarresa: 1377-1379». A: *Anuari 1915-1920: VI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1923c «P. Fidel Fita Colomer». A: *Anuari 1915-1920: VI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1923d «Francesc Codera i Zaidín». A: *Anuari 1915-1920: VI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1923e «Spirídon P. Lambros». A: *Anuari 1915-1920: VI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1923f «En Miquel S. Oliver». A: *Anuari 1915-1920: VI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1923g «Il·m. Dr. D. Josep Torras i Bages». A: *Anuari 1915-1920: VI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1923h «Estanislau de K. Aguiló i Aguiló». A: *Anuari 1915-1920: VI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1923i «La Companyia Catalana sota el comandament de Teobald de Cepoy: Campanyes de Macedònia i de Tessàlia (1307-1310)». A: *Miscel·lània Prat de la Riba*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1923j *Estudios Hispano-Americanos: Colección de artículos publicados desde 1889-1922*. Bilbao: Eléxpuru.
- 1923k «Conquista de Tebas en 1379 por Juan de Urtubia: Episodio de la Historia de los Navarros en Grecia». A: *Homenaje a D. Carmelo de Echegaray*. Sant Sebastià: Eléxpuru.
- 1924 «Conquista de Tebas en 1379 por Juan de Urtubia: Episodio de la historia de los Navarros en Grecia». *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine* [Bucarest], vol. 11.
- 1925a «Significació de l'elogi de l'Acròpolis d'Atenes del Rei Pere'l Ceremoniós». A: *Homenaje a Menéndez Pidal*. Vol. 3. Madrid.
- 1925b «Els darrers prohoms d'Atenes de l'època catalana (1382-1388)». A: *Eine Festgabe zum siebzigsten Geburtstag Prof. Dr. Heinrich Finke gewidmet*. Münster: Aschendorff.
- 1925c «Correspondència de mossèn Miquel Costa i Llobera amb el Dr. Antoni Rubió i Lluch, 1876-1922». A: *Analecta Sacra Tarraconensia*. Vol. 1. Barcelona: Biblioteca Balmes. [Conté únicament les lletres de Costa i Llobera]

- 1925d «Une figure Athénienne de l'époque de la domination catalane: Dimitri Rendi». *Bizantion: Revue Internationale des Études Byzantines* [Paris-Lieja], vol. 2.
- 1926a «Un personatge atenès de la època catalana: Dimitrio Rendi». A: *Estudios eruditos en homenaje a D. Adolfo Bonilla San Martín*. Vol. 1. Madrid: Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad Central.
- 1926b «La gestació i el contingut de la Història d'Atenes de Gregorovius en el seu aspecte català». *Revista de Catalunya*, vol. 5.
- 1927a *Los catalanes en Grecia: Últimos años de su dominación: Cuadros históricos*. Madrid: Voluntad. (Manuales Hispania, sèrie F; 1)
- 1927b *Paquimeres i Muntaner*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; 1/2)
- 1927c «Per què donem el nom de *catalana* a la dominació de la Corona d'Aragó a Grècia». A: *Estudis Universitaris Catalans: 12: Segon de la segona època: Gener-febrer*. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans.
- 1927d «Documents de l'Archivio di Stato in Venezia». *Neos Hellinomnimon* [Atenes], vol. 21. [En grec]
- 1928a *Breves consideraciones sobre Luis de León como poeta lírico: Discurso que en la sesión conmemorativa del IV Centenario del nacimiento de Fray Luis de León, celebrada el 2 de mayo de 1928, leyó [...]*. Barcelona.
- 1928b «De la situació dels grecs durant la dominació catalana i de la figura de Dimitri Rendi». DIEEE [Butlletí de la Societat Històrica i Etnològica de Grècia] [Atenes], vol. 1. [En grec]
- 1928c COSTA Y LLOBERA, Miguel. *Horacianas: Visiones de Palestina: Estudio preliminar de Antonio Rubió i Lluch*. Barcelona: Gustavo Gili.
- 1929a «Setge i conquesta de l'Acròpolis d'Atenes per Rainier Acciajuoli (1387-1388)». A: *Miscellània Crexells*. Vol. 1. Barcelona: Publicacions de la Fundació Bernat Metge.
- 1929b «Nuevos aspectos de Roger de Flor en la Historia de Paquimeres: Escritos académicos publicados con motivo del segundo centenario de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 14 (1929-1930).
- 1929c «Mitteilungen zur Geschichte der griechischen Sklaven in Katalonien im XIV. Jahrhundert». *Byzantinische Zeitschrift*, vol. 30 (1929-1930).
- 1930a *Del nombre y de la unidad literaria de la lengua catalana: Discursos leídos ante la Real Academia Española en la recepción pública del Sr. D. [...] el día 23 de marzo de 1930*. Barcelona.
- 1930b «El sentiment poètic de la música en el Dante i en Fra Lluís de León». A: *Miscelânea de Estudos em honra de D. Carolina Michaëlis de Vasconcellos*. Coimbra.
- 1933a *La Població de la Grècia catalana en el XIVè segle*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; 4)
- 1933b «Com considero l'Oda a la pàtria de l'Aribau». *La Veu de Catalunya* (24 agost).
- 1934 «Ramon Llull i el concepte de l'art en l'Edat Mitjana». *La Paraula Cristiana*, vol. 10, núm. 118 (octubre).

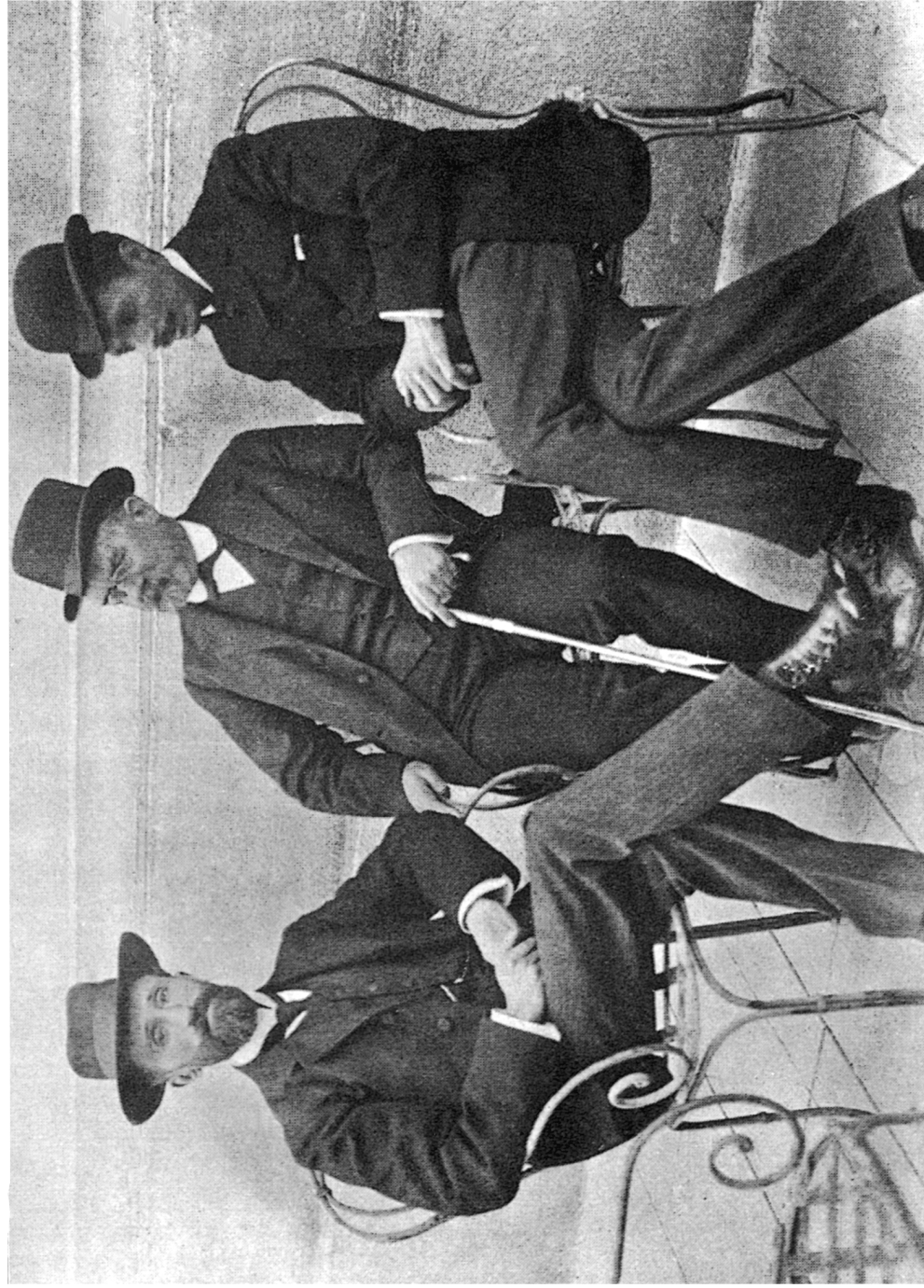
- 1935 «Chanceliers et notaires dans la Grèce catalane». A: *Miscellània Spirídon P. Lambros*. Atenes. [En grec]
- 1937^a «Muntaner excursionista: Biografia llegida a l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques el 18 de novembre de 1890». A: *El Centre Excursionista de Catalunya al seu primer president, Antoni Rubió i Lluch*. Barcelona.
- 1937^b *Els catalans a Grècia*. Edició a cura de Martí de Riquer. Barcelona: Rosa dels Vents. [Conté dos articles publicats el 1927: «Per què donem el nom de catalana a la dominació de la Corona d'Aragó a Grècia» i «Paquimeres i Muntaner»]
- 1947 *Diplomatari de l'Orient Català: (1301-1409): Collecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria, recollida i anotada per [...]*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 1982 *Epistolario de Miguel Antonio Caro y otros colombianos con Joaquín Rubió y Ors y Antonio Rubió y Lluch*. Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.
- 1985 *Epistolari de Miquel Costa i Llobera i Antoni Rubió i Lluch a Joan Estelrich*. A cura de Bartomeu Torres Gost. Palma de Mallorca: Moll.

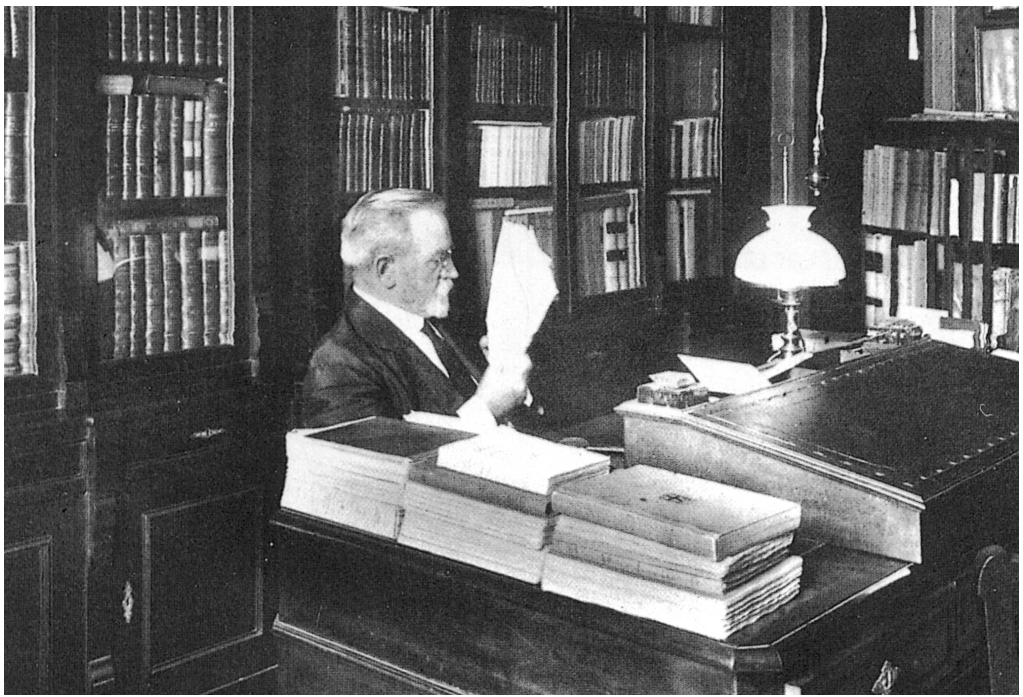
Antoni Rubió i Lluch quan devia tenir una quarantena d'anys.
(Fotografia: Arxiu Nacional de Catalunya, fons «Els Brangulí».)

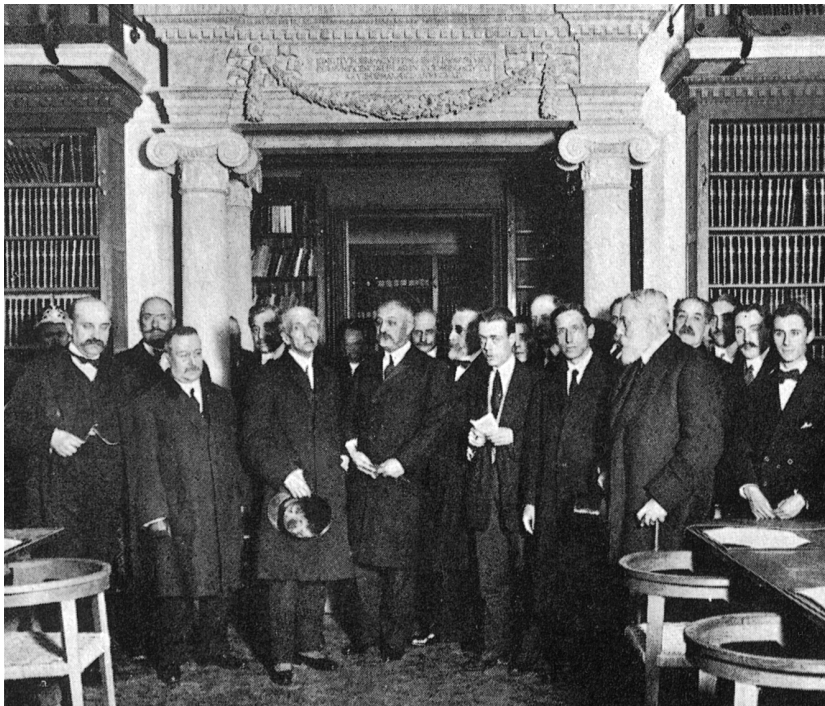
Retrat d'Antoni Rubió i Lluch fet l'any 1904. (Fotografia: Arxiu Històric de la Ciutat.)

D'esquerra a dreta: Jaume Massó i Torrents, Antoni Rubió i Lluch i Josep Pijoan, quan integraven la comissió organitzadora del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, el 1906. (Fotografia: Institut Amatller d'Art Hispànic.)

Antoni Rubió i Lluch al despatx de casa seva vers el 1914.
(Fotografia: *La Nostra Gent*, Plaza y Janés.)

D'esquerra a dreta: Pere Coromines, Enric Prat de la Riba, Eduardo Dato
(president del Consell de Ministres espanyol), Josep Puig i Cadafalch, Antoni
Rubió i Lluch, Barangó (periodista), Pompeu Fabra, Miquel Fargas i Ferran
Soldevila, en una visita d'Eduardo Dato a la Biblioteca de Catalunya el 1915.
(Fotografia: Arxiu Brangulí, ANC.)